

ТРИ ОПОВІДАННЯ

З нідерландської переклав Ярослав ДОВГОПОЛИЙ (Львів)

ЗІЗНАННЯ

Мені треба було поїхати до Амстердама. Важкий поїзд приповз точно за розкладом до перону станції нашого містечка. Містечко таке маленьке, що скрегіт гальм почули всі його мешканці, батьки мої теж. Синові нашому вже минає тридцятий, — десь-то подумали вони, глянувши одне на одного, — а він досі теліпається, мов тріска, в життєвому морі. (Мій батько пастор і любить образні висловлювання.) Ну що ж, — подумки відповів я їм, переступивши через першу колію, — вважайте свого сина гнилою тріскою, та де вже вам уздріти таємниче світло, яке гнилючок здатний випромінювати в темряві.

Відчинивши двері вагона, я завмер.

Виявляється, я вже там.

Уже ввійшов.

Невимушено сидів у кутку, дещо стурбований.

Отож, заходити до вагона мені не треба, я встиг випередити самого себе.

Я неквапливо зачинив двері і, ніби прикований до перону, заляк, дивлячись, як начальник станції дає сигнал рушання. Й тут я виявив, що в руці в мене залізничний квиток. Виходить, я їду без квитка!

Стрімголов я вскочив до поїзда, який уже рушив, і опинився віч-на-віч

із самим собою. Боячись вимовити бодай слово, я ледве наважився сісти на лавку — ніколи не гадав, що своєю присутністю можу нагнати на себе такого страху. Я зиркнув на себе, а я теж зиркнув на себе. Так, так і є. Цей же великий лоб, шляхетна опуклість якого губиться в тіні пишної каштанової чуприни; цей же ясний і разом з тим проникливий погляд, добре мені знайомий з відображення в дзеркалі, чуттєві вуста моєї матері, чутливий ніс мого батька і при цьому моя струнка, але кремезна фігура з дещо завеликими руками. А на додаток до всього — цей же кривий палець, якого я покалічив ще хлопчиком...

Таке витримати було неможливо. Де ж стоп-кран? Мені видалось, що до нього ледь не два дні дороги.

Хто там сидів — потвора, рознощик чуми, дикий звір? Ні, там сидів я сам, розглядаючи мене, — я сам. А поїзд спокійно йшов далі й нічого не траплялось. Я дихав, я був живий, і мене чудово було видно, бо той спостерігав за мною.

Одні потрясіння багаті вибухами, інші знову згасають, закінчуються нічим. Що трапилось з моїм потрясінням, коли я простяг собі квиток зі словами: «Ось квиток, Германе!», я не знаю. Той, до кого я звернувся, дістав свій квиток і з тим же жестом промовив:

— Квиток я вже маю.

Отож, він їхав з квитком! і вдягнений був, я шойно тепер завважив, інакше, дещо елегантніше від мене.

— Ми дуже подібні, — сказав він.

— Виходить, ми не... одна людина? — пробурмотів я.

— Ні, — посміхнувся він, — я, безперечно, був і залишаюся самим собою.

— Прощу вибачення, але мені справді видалось, ніби... я роздвоївся.

— Наша подібність дозволяє перейти на «ти», — вів далі він з тією ж спокійною приязню в голосі, яку я часом із подивом помічав у себе. — Дивовижно, але ця схожість збільшується з кожною хвилиною. Давай перевіримо все як слід.

— Зріст сто сімдесят дев'ять, — вигукнув я, — об'єм талії вісімдесят два, розмір взуття сорок третій, комір — сорок шість!

— Збігається! — сказав він. — Справді, як на один копил скроєні. А тепер подивимось, чи подібні ми внутрішньо так само, як зовні. Хто ти і чим займаєшся?

— Прощу! — з запалом вигукнув я. Схожість, яка зайшла так далеко, перестала мене лякати: чи варто шанувати своєрідність внутрішнього світу, коли вже втрачено неповторність зовнішності? Ось які дивні відчуття огортають людину за певних обставин. — Будь ласка! — вигукнув я, встав і притулився до дверей. — Говорити про себе я можу тільки стоячи, так само стоячи слухаю державний гімн, бо, хоч би як ти поважав гімн рідної держави, гімн власного життя звучить не менш урочисто.

Не думаю, ніби на світ я з'явився згідно з продуманим планом. Напевне, ні. Мені здається, що пробився в життя всупереч усьому. Досі відчуваю три-

Белькампо (Герман Пітер Шенфельд Віхерс, 1902 — 1990) — голландський письменник, автор сатиричних, гротескно-фантастичних і філософських оповідань. Вивчав право і — вже у віці сорока років — медицину. В 50-і роки працював лікарем. Свій псевдонім запозичив із роману Е. Т. А. Гофмана «Еліксир диявола», де фігурує перукар Шенфельд на прізвисько Белькампо. Перші оповідання Белькампо опублікував ще у студентські роки: «Оповідання» (1935), «Мандри Белькампо» (1938).

умфальне злорадство юного організму, який, покінчивши з паразитизмом, силоміць одірвався від матері. Й це стало однією з основ моєї особистості. Якщо людина має себе на належному місці, то вона і не вбачає нічого особливого в тому, що живе, але якщо ти тут не відчуваєш себе в своїй тарілці, то однаково щасливий, що все-таки існуєш. Правда, й від самотності зникаєш з ласки інших. Ти не тільки особистість, ти ще й просто людина, і хоч би якими мізерними були твої суто людські потреби, вони теж вимагають прав — на кохання, на любов ближніх. Якось у ранньому дитинстві я бачив, як батько, читаючи в садку під липою, не дивлячись, ніби порошинку, струсив комашку, що сіла була йому на руку. Я тоді дуже любив бавитись у садку, де була велика купа піску.

Підрісши, я почав помічати пустоту людей і тішився, що не розчинивсь у натовпі. Церковні обряди видались мені нудними, наука — безглуздою, одні лише жінки захоплювали мене, бо рятували трошки від самоти, зміцнювали в мені почуття гідності, усмачували життя.

Переїхавши до міста, я залишився колишнім, хоча й поміняв купиці сіна на будуари. Те ж саме можу сказати про свої професії: подобаються вони мені майже всі, але захопити не здатна жодна. Я опановую їх досить швидко завдяки кмітливому розумові, хай не завжди гострому, але досить сприйнятливому. Таким чином я займаюся всім підряд і буваю в найрізноманітніших місцях; дядько мій стверджує, ніби я маю в руках мільйон можливостей улаштуватися в житті.

Зате мені бракує постійності, а потреба в ній зростає весь час. Я дедалі чіткіше чую свій внутрішній голос: стань розсудливим, обери постійну роботу, створи сім'ю, будь нормальною людиною. Життя ти пізнав, нічий напучування тобі вже не потрібні, тож угамуйся нарешті. Мені і раніше часом хотілось чогось подібного, але лише так, між іншим, як ото хочеться тістечка, не більше.

Тепер я мандрівний піротехнік, особливо часто виконую цю роботу, коли надходить свято на честь королівського дому. Ще підлітком я щороку 31 серпня запалював феєрверк, решта вважала за краще милуватись ним на відстані — так я почав трохи розбиратися в піротехніці. Заняття безперечно цікаве, але не для того, хто хоче створити сім'ю...

— Стривай, стривай! — раптом перебив мене попутник, який досі відверто витріщав на мене очі. — Я домігся солідного становища, маю дружину і двоє дітей, ось уже шість років мешкаю в одному й тому ж домі і розумію, що це таке. Ти з глузду з'їхав, якщо мрієш про подібне. Я дуже хотів би жити так, як ти, але всепоглинаюче кохання жінки, з якою я тепер пов'язаний шлюбом, закабалило мене. Звичайно, прекрасно відчувати, як твоє колишне «Я» згоряє в полум'ї палкої пристрасти, тільки жертва виявляється занадто великою, а відчуваєш це далеко не відразу. Розмовляючи з дружиною, чоловік розмовляє з часткою самого себе, дивлячись на дітей, дивиться на частку самого себе, приходячи додому, входить в частинку самого себе — одружений чоловік цілий день крутиться навколо самого себе.

Якщо ти любиш себе, як я, спочатку сприймеш це із захопленням, коли ж нарешті збагнеш, у чому річ, ніщо вже не спинить тебе. Усі попередні бажання гризуть мене тепер, як ті чудовиська, потайки вирощені відьмою в дикому лісі. Саме ти, ти жив, а я крутився дзигого, муркочучи від задоволення. І до того ж прикро чути, що твої мрії здійснив хтось інший... Зараз я на тиждень вирвався з дому, я муніципальний службовець у місті Генгело.

— Але хіба ти не кохаєш дружину й дітей?

— Ні,— відповів він,— бо вони вкрали в мене життя. Вони досить милі і не винуваті в тому, що трапилось, але вибачити їм я не можу. Ось поглянь на них.

З цими словами він простяг мені сімейну фотографію.

Моїми жилами немов вогонь пробіг. Жінка з таким обличчям, що хочеться встати перед нею на коліна, й двоє дітей, котрі обіцяють здійснення всіх надій, які тільки можна покласти на дітей людських. А цей чоловік, глава сім'ї, не бажає більше з ними жити.

— Хто таких не любить, той, як на мене, безнадійний дурень,— промовив я, вертаючи світліну.

— А мені здається, що безнадійний йолоп той, хто бажає відмовитись од життя, яке ведеш ти,— швидко відпаривував мій попутник.

Ми повтуплювалися в вікно.

Я вже не радів. Ніде в цілому світі немає ні пари жіночих рук, посправжньому рідних для мене. Досить з мене мандрівного життя, ситий по зав'язку. А тут ось, у купе, жалюгідна людина відтручує своє щастя, мов гниле яблуко. Не бажаючи більше з ним розмовляти, я вперто дивився в вікно.

Селяни косили траву, корови чекали доїння, хмари пливли небом. Моему попутникові все це явно набридло, бо по певному часі він підхопився й заступцював, ніби білий ведмідь, туди й сюди по купе, та чимраз квапливіше. Я ж заляк біля вікна, як сибірська крига.

Раптом він схопив мене за плечі, повернув до себе, довго вдивлявся в вічі й нарешті промовив:

— Є пропозиція. Ти мрієш про дружину, про дім і постійну роботу — я віддам тобі все це; я мрію побурлакувати — поступись мені своїм життям. Ніхто нічого й не помітить.

Я опустився на лавку, охоплений найсуперечливішими почуттями. Чоловік, готовий без роздумів віддати кохану дружину й дітей — таку жінку й таких дітей! — людині, з якою він ще й годину не знайомий, викликав у мене огиду. Але, з іншого боку, отримати без жодних клопотів таку родину було б зовсім непогано, навіть досить спокусливо. Широ кажучи, я визнав пропозицію попутника просто геніальною. Можливість викриття абсолютно виключалась. Ми ще раз уважно оглянули один одного. В душі я тріумфував. Треба ж бути цілковитим йолопом, щоб відмовитись од такої пропозиції.

За той час, який нам лишився, ми постарались якомога краще посвятити один одного у свої життєві обставини. На вокзалі, зайшовши до туалету, обмінялись одягом і потім декілька вечорів поспіль довго вели бесіди в парку Фондела. Треба було багато дечого засвоїти, щоб кожний із нас зумів піти слідами іншого.

Домовившись зустрітись рівно через рік на тому ж місці, ми попрощались.

Немає слів, щоб описати хвилювання, яке мене охопило, коли за тиждень я зустрівся з абсолютно незнайомою жінкою, яка сприйняла мене як свого чоловіка, і з зовсім незнайомими дітьми, які повисли на мені з вигуками «тату, тату!». Проте тримався я цілком нормально і швидко звик до нових умов, хоча часто мені важко було вдавати, ніби я вже сім років одружений, адже дружина була мила, люб'язна й справді мене кохала. Я не шкодував зусиль, щоб забулися всі чвари між нею та моїм попередником; я став взірцевим батьком. Служба не задавала мені надмірних клопотів, і всі ми почувалися щасливими. А я був винагороджений сторицею: якось, коли діти спали, дружина сіла мені на коліна, пригорнулася й сказала:

— Як позитивно вплинула на тебе ця поїздка, Германе. Знаєш, мені інколи здається, що все знову стало, як у перші роки після весілля.

Я жив з нею вже вісім місяців.

Мене оточували мир, злагода і любов, я користувався повагою, чесно виконував свої обов'язки. Неправда, думав я, що ця любов і повага призначені не мені, а іншому, вони даються не назавжди, їх треба заробляти щодня, як хліб насущний. Я мав усе, я був абсолютно щасливий.

Проте під кінець року щастя помітно пішло на спад і природні нахили знову озвалися в мені. Здається, нічого неможливо вбити в собі навіки. Я, в крайньому разі, зробити цього не зумів. Варто було із вікна контори побачити житловий автофургон, який проїжджав дорогою, й на цілий день настрої було зіпсуто. Я старанно приховував незадоволення, проте дружина і діти не могли не завважити, що я вже не такий щасливий, як раніше. Й коли настала довгосподівана пора, дружина сама запропонувала мені «втек-

ти» на тиждень з дому. З полегшенням поїхав я на місце зустрічі, а почувши перші слова свого двійника, відчув себе навіки вільним од будь-якого тягаря, здатного обтяжити душу смертного. Той, другий, змучився від мандрів і прагнув повернутись додому.

Так уже триває багато років. Щороку ми міняємось ролями, і всім це на користь. Про ворожість у домі муніципального службовця немає і згадки, а кількість дітей збільшилась до шести.

І ось що найприємніше в усіх цих перетвореннях: я сиджу зараз перед вами, і ніхто не відає, ким із двох є я; та я й сам уже не знаю.

МУЗЕЙ

Я частенько запитував самого себе, чом, де б я не бував, люди завжди заходять зі мною в розмову. Це спочатку дуже тривожило, тоді я ще сприймав подібне за прояв товарищкості і вважав, що між знайомими і незнайомими великої різниці немає; зрештою, люди таким чином знайомляться, та й годі. Щойно згодом я зауважив, що це далеко не так і що я просто виняток.

Навіть люди загалом неговірки охоче звертаються до мене, варто мені зайти в купе вагона чи сісти за столик у кав'ярні. Інколи підходять і просто посеред вулиці, досить мені на хвилинку зупинитись біля вітрини. І то не якась певна категорія людей, ні: всі прошарки населення, від малого до великого. Діти ручкаються зі мною й белькочуть про свою домівку, бабусі запитують: «Напевне, ще не маєте клопотів?», чоловіки переважно торкаються певної теми, а дівчата обдаровують посмішками. Отож, це не пусті балачки про погоду чи про політику, — ні, тут виривають цілі життєві історії, а інколи зізнання в таких речах, як на мене, краще взяти з собою на той світ.

Часом усе це бентежить, і тоді я запитую себе: «Що в мені такого, що вони ніяк не можуть дати мені спокій?» Бувало, я вживав рішучих заходів: напивав на самі очі криси капелюха або надівав чудернацьку шапку, відкочував комір або натягував дві різні рукавиці. Це допомагало, але не надовго.

Причина, звичайно, в моїй зовнішності. Може, маю такий добродушний вигляд, що всі думають: цей нікого не скривдить? Або видаюся їм настільки внутрішньо беззахисним, бажаною здобиччю їхньої балакучості? Чи, можливо, на мені печать мудрости, яка віщує їм добру пораду?

У дзеркалі я нічого цього не помічаю. В дзеркалі я видаюся собі нормальним, на диво нормальним, супернормальним. Ось, мабуть, де собаку зарито. Я здаюся таким нормальним, що розмова зі мною дає людям полегшення, мов прогулянка оазою. Й саме через те, що в мені все нормальне, я не годен цього помітити.

Звичайно, це не дає змоги краще збагнути життя, глибше в кожному разі. Життя стає фантастичнішим, коли знаєш: кожна людина, яку бачиш, яка ходить, сидить чи витрушує ганчірку, — справжній роман або ціла серія романів, і вона переживає час від часу новели і вірші, які ніколи не будуть опубліковані, в кожній голові вихряться феєрверк думок, що лише зі смертю згасне, а кожне серце однаково наповнене по вінця, хоч би якою нікчемною здавалась людина.

Проте, з іншого боку, це забирає надто багато часу. Іноді я цілими годинами чвалаю зовсім не туди, куди треба, даю себе заманити до кафе або до чиеїсь домівки, якимось довелось навіть улаштуватись на роботу: цілий тиждень там згайнував.

До того ж існують речі, про які мені краще забути. З публічних читалень мене постійно виставляють, я більше там не показуюсь, вони мене вже розкусили. Хоч я ніколи не починав першим. Сидіти надворі і малювати — я художник — про це не може бути й мови, риболовля теж закінчується невдачею. А мандрівки на природу? Варто лише когось зустріти, як починається: «Я вас уже десь бачив. Ви мені такі знайомі. Ви часом не родич...?»

Ну, і я завжди відповідаю, що я родич... Просто не хочу розчаровувати незнайомця, бо в своє запитання він укладає певний зміст. «Чудова сьогодні погода» — нічого спільного з погодою не має, це рука, простягнута тобі потопельником.

Й ось минулого тижня я знову побував у столиці та й подумав собі: час до музею — освіжити душу найшляхетнішим. Тільки піди туди завчасно, в ранкові години, коли там безлюдно і ти матимеш змогу вивчити кожну деталь.

Отож о десятій я вже стояв перед помпезною будівлею Койпера¹, на фігурку вгорі фасаду, яка б'є кувадлом, я й не глянув, майнув через головний вхід, утиснувся в обертові двері, крутнув їх, сплатив за квиток і відразу попрямував до залу, де виставлені полотна ван Гоена². Я люблю його: своїми пейзажами в сльотаву погоду він зумів сказати більше, ніж інший найяскравішою палітрою. Поволі, аби вжитися в атмосферу залу, я наблизився до величезного полотна із зображенням обпалених посухами, розгойданих дубів, і став його вивчати з уважністю колеги, товариша в мистецтві. При цьому я роздумував над технікою, над тим, як художник спочатку рівномірно все замазує фарбами, а потім, то забираючи, то додаючи барви, перетворює цю мазанину на мистецьке полотно. Його пристрасть — кристалі дуби й розмаїті своїм листям верби. На передньому плані завжди грудкуватий ґрунт або хвилі, небо — сіре, з-за хмарної далечіні, як, до речі, й на цій картині, пробивається стовп світла.

Стою й намагаюсь у накопиченні мазків фарби визначити певну манеру, коли це раптом переді мною звідкись виростає голова й витріщається на мене: брови й рот розпливлись у насмішливій запитальній гримасі, як на останніх автопортретах Рембрандта.

Це був черговий.

Я глянув на нього, очевидно, без жодного виразу на обличчі, бо мене давно вже не шокують такі люди. Якийсь час він мовчав, а потім пошепки випалив:

— Ви її теж помітили?

Звичайно, я міг би відвернутись і таким чином позбувся б його, бо цій братії під загрозою грошового штрафу в один гульден заборонено розмовляти з відвідувачами. Але, певна річ, я, як завжди у таких випадках, знову зробив фатальний крок назустріч і поцікавивсь:

— А що ви маєте на увазі?

— Ось оце! — вигукнув він і кивнув білою рукавичкою на хитромудру в'язь гілок, яку я саме й вивчав. Нічого особливого не помітивши, глянув у свою чергу на нього.

— Це «ер»! — сказав він.

Я знову зирнув на те місце.

— Ось літера «ер». Хіба ви не бачите тут «ер»?

І він указівним пальцем обвів літеру «Р». Ще б пак, тут могла розміститись уся абетка, не те що літера «Р».

— Так, можливо, це й «Р», — бовкнув я, аби лише щось сказати.

— Менеер³ її теж помітив! Я знав, що вона там! — з тріумфом у голосі випалив він. Це був маленький чоловік з гостроверхою головою й розкошланими стріхатими бровами. Він чимось нагадував білку.

— Якщо й ви її бачите, значить, вона таки там є, тож це не плід моєї уяви, як мені дехто намагається довести. Ці люди просто недоброзичливі до мене.

Чоловік знову перейшов на таємничий шепіт:

— Це «Р» від Рембрандта, менеере. Це справжній Рембрандт, менеере. — Тоді ще дужче притлумив шепіт: — Вони ні про що не здогадуються. Підпис

¹ Петер Койпер — нідерландський архітектор. Автор Рейксмузеуму в Амстердамі.

² Ян ван Гоєн — нідерландський художник, малював переважно пейзажі.

³ Менеер — звертання до чоловіка: пан.

підроблений, з таким самим успіхом міг бути і ваш, менеєре. Ван Гоєна ніколи і не було... Прошу пройти за мною.

Я слухняно підійшов за ним до експонатів Пітера де Гооха¹. Черговий кивнув на тьмяні камінні плитки під кріслом. Це вже мене здивувало, і я аж вивкнув:

— Знову «ер»!

— Ви переконалися, що я не самотній у своїх висновках. Теж Рембрандт! Ми підійшли до картини Рейсдала².

— Тут «Р» використано для підпису, цю саму літеру «Р». Я обстежив усе полотно, більше не знайдете «Р».

А потім він підводив мене до полотен ван де Фелде³. Всюди — літера «Р».

— Щось вам розповім, менеєре, але ви нікому не кажіть, бо як про це довідаються, то виженуть мене з роботи. Все, що ви тут бачите,— роботи Рембрандта. Вся голландська школа живопису — справа рук тільки одного Рембрандта. Ото людина! Все було йому під силу. Пейзажі й групові портрети, марина й натюрморти, яскраві чи похмурі, з колоритом чи без, уявіть собі,— все його. А як інакше пояснити цей раптовий занепад? Прочитайте-но книги, ні один учений цього не збагнув, я — перший. Коли Рембрандт помер, усьому настав кінець, а то ж як.

— Але чому вони тоді так зробили? — запитав я таким притишеним голосом, ніби справа торкалась тепер мене особисто.

— Все дуже просто: гроші, менеєре. Бачите, Рембрандт був великий геній і своєю каторжною працею заповонив увесь світ своїми полотнами, чим собі сам і вирив яму: його картини знецінились, бо було їх аж занадто, та й скептиків побільшало. Вони казали: одному намалювати стільки — це просто неможливо, мабуть, більшість отих картин — звичайна підробка.

Ви ж знаєте, що через злидні він змушений був перебраться на Розенхрахт. І чим більше працював, аби якось виборсатись із пастки, тим дужче зашпортувався, як німець під час інфляції. Та коли Рембрандт помер, тогочасні капіталісти сказали: «Хлопці, так далі не піде, треба якось по-інакшому взятися за цю справу». І тоді вони розділили славного Рембрандта на Гальсів⁴, Рейсдала і всіх отих інших, і відразу знайшовся посіпака, готовий сфабрикувати біографії цих підставних осіб. Усе сфабриковано, менеєре, все, бо якщо вникнути глибше, то кінці з кінцями не сходяться.

Голос його став ледь чутний:

— Але наша дирекція й усе оте інше вчене панство й далі торочать своє. Коли слухаю їхні балачки, то думаю собі: люди, люди, якби ви тільки знали! Найдивніше те, що вони знають мою точку зору, та варто мені сказати лише слово, як відразу беруть на глум. І все-таки якби вони не боялися мене, то не забороняли б мені про це говорити з відвідувачами. Зрештою, одного разу я таки довів свою слухність. Один з моїх сусідів — а я мешкаю в Де-Меєрі — придбав картину, я ще тоді побачив: це Рембрандт. Сусід каже: «Ти знову за своє». Але через декілька років я довів, що маю рацію. Ось, подивіться,— черговий витяг з кишені газетну вирізку й розгорнув переді мною: «Сенсаційна знахідка в Ватерехраафсмеєрі! Віднайдено невідоме полотно Рембрандта!» Бачите, я й досі змушений мовчати, бо інакше мене виженуть з роботи. До того ж не відомо, чи мене підтримають інші, адже нове собі важко торує дорогу. Та коли вже вийду на пенсію, тоді я заговорю, тоді викрию всі ці махінації, тоді дехто з начальства поплатиться своїм місцем.

Черговий не доказав думку, від якої йому аж запаморочилось у голові.

— Якщо менеєр матиме бажання завітати до мене, то вдома я маю ще три.

А що хіба, я записав його адресу, подякував за цікаву розмову і сказав,

¹ Пітер де Гоох — нідерландський художник-жанрист.

² Якоб ван Рейсдал — нідерландський художник-пейзажист.

³ Віллем ван де Фелде — нідерландський художник-мариніст.

⁴ Мається на увазі Франс Гальс — поряд з Рембрандтом найвидатніший нідерландський художник та його брат Дірк Гальс, який малював переважно групові портрети.

що зараз не маю більше часу. Можливо, він був надто відвертий зі мною, але це, певно, тому, що признав у моїй особі прихильника.

Ми потиснули один одному руки, а наші погляди висловлювали таке взаєморозуміння, ніби ми готували таємну змову. Отож, якось-таки я мусив навідатись до нього, хоч це могло зайняти цілий вечір. Цікаво, чи є в нього родина і як вона на це все дивиться.

Зрозуміло, що в цьому залі я вже не міг лишатись, та й, зрештою, в наступному — теж. Через два зали, кинувши побіжний, але, можливо, фатальний погляд на мого знайомого, я підійшов до натюрморту з рибами Абрагама ван Беерена.

Натюрморти я люблю. Не тому, що це слово вже само себе заперечує, бо навіть дитина може зауважити: якщо є природа, то вона жива, а якщо мертва, то вона вже не природа. Я б сказав: нерухома природа, тому що і цибуля, й морква, і все інше лежить нерухомо і в натурі, й на полотні, а не так, як птах у польоті чи танцююча балерина. Звісно, це не має нічого спільного з мистецтвом, але мене завжди чарували слова, які логічно розкривають своє значення. Саме тому мені більше до вподоби оповідання від першої особи, це не якийсь там залаштунковий голос, а складається враження, ніби ваш співрозмовник сидить поруч з вами.

Я оцінив чарівну гру світла на риб'ячій лусці й досконалість обтічних ліній, так що аж зітхнув від захоплення: «Абрагаме, Абрагаме, який же ти все-таки майстер!» Коли це раптом чую в себе за спиною:

— Й ось така людина змушена була все своє життя малювати одну лише рибу!..

Ще один черговий, цього разу довготелесий і худий, з клинцюватою борідкою, наче в іспанського намісника Альби, хоч серед людей з такими борідками трапляються і хороші, згадайте-но Кальвіна. І ось маєш: склалось враження, ніби все перевернулося догори ногами, ніби всі тутешні чергові — конферансьє. Цей, мабуть, бачив, як я розмовляв з отим його колегою й подумав: «З таким можна спробувати». А що, коли вони, наче в'язні, перестукуються один з одним і передають слідом за мною: «На горизонті балакун!» Якщо це так, то я пропав. Ще не відігнавши цієї думки, я випалив:

— Що ви маєте на увазі?

— А хіба ви не знаєте? — цей уже не звертався до мене «менеєре», певно, порозумівся з отим. — Ну, то були злидарі, вони малювали тільки те, що могли потім спожити, маючи таким чином подвійну користь. Чи, може, думаєте, ніби вони все оте добро викидали? Повірте мені: малювання було для них справою другорядною. Чому, на вашу думку, рибини на полотні так недбало розкидані? Не для краси, а тому, що зі споду лежала жирна тріска, а дружина витягла її звідти ще до того, як він узявся за роботу: в неї на плиті саме шкварчала сковорода.

Хіба це не сумно? Й ці малярі ніколи не вибивались у люди, бо жанр натюрморту користувався попитом у грошовитих людей: ці полюбляли гори і божків з Італії. І як подумаю лише про бідну дружину художника: щоразу він приносив додому улов, від якого аж в очах рябіло, — пікшу, ляща, зо дві камбали й парочку шук. Одну треба стільки-то тримати на вогні, іншу — стільки-то, одну — варити, іншу — смажити, тож і порайся цілісінький день біля плити.

— А я чомусь думав, що ван Беерен малював і морські пейзажі, — вставив я.

— Цілком можливо — в найкращі дні. Ван Беерен був якраз не найбільшим злидарем, бо купував рибу на базарі, це видно відразу — риба прямісінько з базару і помітно, що тельбушив її фахівець, та й лежить вона, мов на прилавку рибної крамниці. Але якщо глянути сюди, — черговий схопив мене за рукав і повів до полотна Пітера де Пюттера, — то видно, що художник сам рибалив. Власноручно спіймані шуки і окуні, так і здається, ніби він щойно з риболовлі. Добрий, мабуть, був рибалка, гляньте, який великий екземпляр ось тут лежить. Непогано знався, мабуть, на щуках, зверніть увагу, як ця вирізняється посеред окулців. Щука — риба костиста, якщо дово-

дилось її куштувати, то ви це знаєте, шука — риба негнучка. А чому негнучка? Це відома річ, менеєре. Шука, коли вже виросла, ні перед ким не тремтить, тому очі в неї на голові розташовані спереду, вона не мусить озиратись назад, їй не треба кидатись з боку, отож вона може собі спокійнісінько бути штивною як дошка. Але щоб хапати всіх отих інших, їй необхідно розвивати колосальну швидкість, навіть коли вона собі цілком спокійнісінько стояла на місці, еге ж? Бо вона частенько стоїть нерухомо, і якось недоречно було б тут сказати «ніби прикута», бо навіть нема до чого, а порівнювати її з яструбом у небі теж невлучно, бо той проти неї надто неспокійний. Але шука так нерухомо стоїть на місці, що аж страх обіймає. Спочатку думаєш: «А чи це взагалі тварина!», а потім: «Це людина, таке самовладання властиве людині або тварині вищого рівня розвитку». І тільки своїми плавцями, яких майже не видно через їх прозорість, шука так елегантно втримує рівновагу. Вона може собі це дозволити, адже шука — королева риб. І ось із такого стану їй необхідно стрілою кинутися вперед, ось чому і хвіст її надзвичайно гнучкий, ним вона може вдарити, як жодна інша риба, там вона й не має кісток. А тепер погляньте, як чудово Пітер де Пюттер передав натуру шуки. Спина її, починаючи від голови, стирчить немов поліно серед усіх отих окунців, а ось на задньому плані, описавши гнучку дугу, стрімко виринає хвіст. Добрий музикант чує музику і в такі паузи, а добрий художник теж передає незримі речі. Бачите, я дозволю собі так докладно міркувати, бо сам рибалка. А ви колись тримали вудочку в руках?

— Шановний, все, про що ви мені розповідаєте, мені дуже близьке, бо риболовля — моє улюблене заняття. Дозволю завважити: коли я не маю, бо за фахом я художник, то години на водоймищах — найщасливіші для мене.

Просто неможливо не збрехати, коли готовий підтримувати розмову на будь-яку тему.

— Тоді напевне щось для вас маю, менеєре, якщо ви бодай вряди-годи рибалите.

За цими словами черговий попростував у куток залу біля термометра і вимірника вологи, які він щодві години мав контролювати, — єдине його заняття, — і приніс відти гіпсову голову риби, внизану з обох боків гачками.

— Цього не має ніхто, — сказав він, — це моя власна ідея. Вона спала мені на думку того року, який я провів у залі єгипетських виливок і набачився там різних божків з головами тварин. Звичайно, я відразу кинувся шукати божество з головою риби, але древні єгиптяни такого не мали. Проте, одна думка породжує іншу, отож я подумав: «А що, коли я виліплю таку голову риби, чи не придалась би вона рибалкам?» Тоді я зміг би її винизати гачками, а всередині настромити живу рибку, так щоб наживи стало на цілий день. Тоді не доведеться ловити більше живців, ніж необхідно! Наполеон завжди засмучувався, коли бодай один зайвий солдат гинув на полі битви. Таким чином я сконструював те, що називаю Обмежником Живця. Гляньте. Ви берете рибку, одну-єдину і настромлюєте її тут усередині. Ось наживка і готова, й ви вирушаєте ловити шук. Голова свою справу зробить, а вам лишається лише сіпнути — й шука на гачку. Вам би таке не згодилось?

Витріщивши очі, він дивився на мене, перебираючи рукою борідку, не наче йому щойно з рук вислизнув вугор.

— Усього один гульден, не пошкодуєте.

— А чи наживка буде спокуслива? — спробував я в'яло відмовитись.

— Неодмінно спокуслива й піддатлива, жваво борсатиметься, саме таке борсання й любить шука, її годі тоді зупинити, менеєре.

Коли я почав викручуватись, він раптом розщедрився на те своє «менеєре». Виходу не було, і я став власником Обмежника Живця. Але тепер вже досить з мене, ні слова більше, — ні, загортати не треба, я просто запхав гіпсову голову до кишені, вколовши при цьому пальця, пройшов одразу три зали й розсівся на лавці посеред четвертого, щоб трохи отямитись.

Я був приголомшений. Завжди сприймав музейних доглядачів за спорохнілих доходяг, які лише носа вистромили з могили й здатні хіба пантру-

вати. Ніяк не міг збагнути їхніх життєвих інтересів. Певна річ, це були люди підтоптані, від яких суспільство не могло вже чекати більшого. Та ба! Переді мною походжав юнак років під тридцять, бадьорий, наче викупаний, з пильним оком. І без жодних вад. Як же ж це так? Ставний хлопець, скоріше вродливий, ніж бридкий, задоволений з того, що цілий день товчється з кутка в куток. Мене розібрала цікавість, і коли він випадково проходив повз мене, я промовив: «Хіба не набридло товктися тут цілими днями?» Він ураз зупинився.

— Менеєре, в цьому є щось надзвичайне!

— Але ж ви ще молодий, хіба не маєте бажання щось робити?

— Робити? Ні, менеєре, про це мені й не кажіть. Я — ідеаліст. Ідея для мене безмірно багатша, прудкіша і благородніша, ніж учинок сам по собі, тож учинкам я не надаю жодного значення. У порівнянні з думкою вчинок банальний, незграбний і брутальний. Взяти бодай виснажливу роботу багатьох тисяч шахтарів. Наприклад, за частку секунди я видовбаю всю земну кулю. Порівняйте це тепер, менеєре. Мислення — божа іскринка, менеєре, а щодо вчинків, то їх називають сьогодні занадто поширеним словом: безнадійність. Більшість людей не хочуть жити, шойно втратять руку або ногу, зате я не відступлюсь, хоч довелось би існувати у вигляді одного мозку, зануреного в баняк.

— Лише б учасно вам підливали живильний розчин,— не стримався я, щоб не кинути репліку. — Та все ж, якщо ви так захоплені ідеями, то звідки ж їм тут узятися? Напевне, для цього треба поринути у вир життя?

— Та що ви? Хіба не розумієте, що тому, хто відваживсь охопити думками навколишній світ, не треба більше й кроку ступити? П'ять хвилин спостережень — і маєте матеріал для роздумів на роки. Мій колега із сусіднього залу, ви його ще побачите, той завжди каже: «Люди лізуть через життя, як хробак через грушу», але я тверджу: «Вони скачуть по ньому, як той сліпий кінь» і не тому, що сліпі, а тому, що не мають часу розглянутись. Кожен дивиться у вузьку трубу, яку скерував на якісь незначні речі, а вся решта для нього вже не існує. Отож не говоріть, ніби мені тут не лізуть думки у голову, краще скажіть, що я маю щастя дивитись у трохи ширшу трубу. І навіть тут голова обертом ходить від вражень. Така розмова з вами, наприклад, поживок на декілька місяців. Постараюсь дещо докладніше викласти вам суть. На самому початку наш мозок і наші органи чуттів були нам дані як інструмент у боротьбі за існування, й ми користувались ними стільки, скільки нам треба було, щоб захистити себе і взяти гору над іншими, щоб розпізнати, що корисне для нас, а що ні. Сьогодні нам доводиться відмовитись від цього почуття, бо ми взяли гору. Можемо тепер проявити й характер того величезного досвіду, який накопичили. Для цього люди повинні спокійніше жити, геть повикидати всілякі труби, стати ширими, навіть у таких справах, які нічого спільного з випадковими інтересами не мають. Шойно тоді ми побачимо, що з цього вийде. Адже ми, звичайно, ще дотримуємось думки, що людина одночасно може думати лише про щось одне, але здатна думати подвійно і навіть потрійно!

— Це мені здається правдивим лише після п'ятого кухля пива,— сказав я трохи в'яло. — А чи ви досягли вашим мисленням якихось особливих успіхів?

Він одразу добрав розуму:

— Якщо маєте на увазі корисні результати, то вимушений визнати: абсолютно ніяких, моє мислення давно вже не служить особистій користі. Хоч, з іншого боку, воно не зовсім так. Особливу ідею, яка інколи спадає мені на думку, я про себе називаю орхідеєю. Наведу вам приклад. Ви носите бороду, ви її відчуваєте і бачите щодня. А вам ніколи не спало на думку, що ріст бороди ніщо інше, як постійне, надзвичайно сповільнене випорожнення. А перукаря ви ніколи не розглядали як аналогію до рулона клозетного паперу? Валик на спинці крісла — глибокий символ, менеєре! Ось це я називаю орхідеєю. День, який мене обдаровує орхідеєю,— найкращий для мене день. Орхідеєю інколи може бути й одне лише запитання. Онде, бачите

роботу Беркгейде «Вид на Дам»? Так ось, крім королівського палацу, всі ці гарні будівлі щезли, вони поступились місцем універмагові Пеека і Клопен-бурга та будівлі Великого Клубу. А не запитували ви себе часом, чи і ваш організм позбувається спочатку старих мальовничих тканин?.. Менеєре, ваша розгубленість уже дає мені поживу на три дні роздумів. Ось чому я хотів би запропонувати вам припинити нашу бесіду, інакше це перевантажить мене.

І він відновив свою задумливу ходу. Про картини я вже й не згадував, якийсь час сидів пригломшений щойно почутим. Чи він відповість іще на одне моє запитання?

— Ви одружені, менеєре?

— Одруження? Для цього в мене надто багато ідей. Коли двоє селян мають по коневі, то перестають звертати увагу один на одного. Та коли вони безкінні, то спільними зусиллями прагнуть їх мати. Так само брак ідей об'єднує людей. Взаємне непорозуміння — ось фундамент шлюбу, проте непорозуміння не вимушує довго на себе чекати і тому на могилах, безперечно, більшості подружжів і слід було б викарбувати слова: «Вони прожили в безконечній суєті!» А батьківство! Воно визволяє такі сили, над якими не взяти гору, як не вдалось це й учневі чорнокнижника в Гьоте. І цього ви бажаєте мені, який ненавидить усе, що бодай трохи нагадує вчинки. Куди поділось ваше психологічне відчуття, менеєре? До того ж: коли гілка далі не розгалужується, то саме на кінці можна знайти квітку, інколи орхідею. Але ідіть собі вже, оглядайте картини, хіба не для цього відвідують музеї?

І я, який має таку милу дружину і чемних діточок, з поспіхом перейшов до іншого залу.

Тут було миролюбно, на стінах лише квіти від Яна Брегеля¹ до Яна ван Гойсума², ніби ти в саду. Мене здивувало таке розміщення картин, бо в інших залах дотримували певних періодів, а тут раптом — безперервний ряд флористів старої школи.

— Менеєре, бачу, ви здивовані, і навіть знаю чому. Ви запитуєте себе, як усі ці квіти потрапили сюди?

Це був знову інший черговий, маленький чоловічок старшого віку, з його привітного обличчя було видно, що колись він мав кучері.

— Це завдяки мені, менеєре! — й він зажеврив по цих словах, як роздмухана вуглинка. — Я просив і благав доти, доки все це опинилось тут, біля мене, улюблені мої квіточки. Зрештою вони не посміли мені відмовити, та й хіба ви не погодитесь, що це досить мило: ось так за одним разом мати змогу оглянути все? І крім того, — вів далі він зі співчутливим усміхом, — я не можу без них: інакше б тут зів'яв. Бачите, квіти, позбавлені волі, й це мені надзвичайно в них подобається. А поза тим, дарують лише красу, красу форми, кольору і пахощів. Люди кажуть, вони приємні, але це теж прояв краси. Це справжні апостоли краси, і я б не здивувався, якби одного дня зголосився вчений, що став би доводити, ніби вся краса — від квітів. І знаєте, що найголовніше? Вони цвітуть тут цілий рік. Ми тут не залежимо від пори року. Я можу їх усіх перелічити. Не заперечуєте, якщо назву декілька?

Звичайно, я не заперечував. Ми підійшли до великого букета, й черговий заходився називати всі квіти, розповідати, звідки вони походять, завдяки якому схрещенню їх виведено, де вперше згадуються: в Діоскоріда³ — у його «Лікарських матеріях», у «Лікарських рослинах» Додоней⁴, в Клузія⁵, Бургафе⁶, Ліннея⁷. Дикі чи культурні, навіть давно зниклі види, він знав їх усі, не лише квіти, також гусінь і комах, так щедро розкиданих над букетом, він іменував їх науковою та народною назвами. Тепер я собі уявив, чому дирекція врешті-решт змушена була визнати себе переможеною.

¹ Ян Брегель — фламандський художник, часто разом з Рубенсом малював пейзажі.

² Ян ван Гойсум — нідерландський художник.

³ Грецький лікар, жив у першому столітті нашої ери.

⁴ Ремерт Додоней — медичний радник австрійських кайзерів.

⁵ Нідерландський ботанік.

⁶ Нідерландський медик та хімік.

⁷ Карл фон Лінней — шведський натураліст і письменник.

— Ви, менеере, навіть не припускали, що їх стільки, еге ж?

— Так,— відповів я.

— Люди не мають уявлення про те, що їх оточує. І так воно в усьому. Мій колега із сусіднього залу каже: «Люди скачуть через життя, немов сліпий кінь!», а я тверджу: «Вони повзуть по ньому, як хробак грушею!» Я ніколи не бачив, щоб доросла людина, скажімо, милувалась муром. Та все-таки, що чарувало нас у дитинстві в мурі, повз який щодня доводилося йти до школи, наприклад? Вам ще знайоме почуття такого замилювання? Згодом воно зникає. А пляма на піджаку чи на обрусі, якою ж вона може бути інколи чарівною! Та ніхто не звертає на це увагу, й це найневдячніше, що тільки може бути, коли краса проявляється в плямі. А які гарні дірки бувають! Гарні дірки на новому одязі! — це найпрекрасніше, що я тільки знаю. А тут ще ви, менеере, ви не пройшли мимо, а знайшли час терпляче вислухати мене, що дуже рідко тут трапляється, все це знову додає мені трохи надії. Мене ніколи не полишає почуття, що для людей відкладене щось гарне, щось гарне в цілому, що краса проявиться у співжитті людей, як це вона зараз робить у симбіозі квітів. Як на мене, то найогидніше, коли видатна людина змушена робити те, що накажу їй я, коли такою відразою переймуться всі, щойно тоді все буде гаразд. Якщо прослідкуєте трошки історію, то чого вони домоглися усіма цими своїми наказами? Навіть коли випадково на троні опиняється пристойна людина, то і тоді творінню її не протриматись більше п'ятдесяти років. Та що там говорити, менеере, ми розвиваємось якусь там пару тисяч літ, а з дітей, звісно, що взяти? Так, видно, судилось, що квіти назавжди залишаться моїм нещастям.

— Ви, напевне, маєте вдома багато книжок про квіти й рослини? — запитав я.

— Тепер уже ні, менеере, я маю садово-городню ділянку і там мешкаю у власноручно зведеному будиночку влітку і взимку. Там не місце книжкам, усі мої книжки попліснявіли. Та я не дуже сумував. Так як інші щось насипають пташкам, так і я даю інколи щось плісняві. Ось, гляньте на план. Це мій будиночок, а далі одні грядки. Кожну вільну від музею хвилину я присвячую садкові, там завжди знайдеться робота: щось підрижеш, угноїш ґрунт, щось пересадиш і накриєш, до того ж... — Доглядач перейшов на абсолютно довірливий тон: — Я вирощую квіти. Буду з вами відвертим, бо ви схожі на ширу людину. Коли чуєш про вирощування квітів, то в першу чергу думаєш про суцвіття, або великі квіти, або певний колір. Мене це взагалі не цікавить. Уся увага — на пахошах, те, чого мені бракує тут, я з лишком маю там. Я зглянувся, так би мовити, над нашим бідолашним органом, який деградував настільки, що відчуває лише сморід. Наскільки мені відомо, до мене цим ніхто не займався, в Персії й Туреччині зосереджувались лише на добуванні ефірних олій і парфумів, я ж концентруюсь просто на запахах квітів, на окремих чи різних видах, старанно добраних у букети. Ви тільки вслухайтесь у слово «букет», менеере! Я вирощую квіти за найновішими методами і виключно керуюсь своїм нюхом. Таким чином хочу запропонувати людству його ж власний, давно забутий орган відчуттів, роблячи його знову доступним для відчуття найвитонченіших і найінтимніших зі всіх найнематеріальніших насолод. Приходьте до мене нюхати. Я мешкаю...

Раптом посеред речення він рвучко обернувся, склав руки позаду і втупив погляд у підлогу. Увійшов якийсь пан, видно, хтось із начальства музею. Він пройшов залом, не звертаючи ні на кого уваги, але черговий все-таки злякався, бо осмілівсь лише прошепотіти: «У Де Меєрі, садово-городній розсадник «Суботній полудень», Головна алея, 3, друга бічна дорога, шоста ділянка».

Я твердо вирішив відвідати цей розсадник.

А тепер, з надією хоч побіжно оглянути музей, я пройшов декілька залів, майже переконаний у тому, що це марна затія, бо почав відчувати якусь слабину до чергових. Отож я не був у стані відмовити собі в тому, щоб не глянути на наступного, який одразу захопив мене якоюсь незвичністю. З-під його уніформи виглядало щось середнє між футляром і жабо, а з рукавів ви-

глядало щось схоже на гофровану манжету. Постаць його нагадувала когось, хто звук до шпаги, зачіска була старомодна, а рот виражав хтиву пиху людини середини вісімнадцятого століття. Щойно він мене побачив, як одразу розкусив мою безпорадність, перегородив мені дорогу, тицьнув кінцем золотого олівця в груди і промовив:

— Чи не погодишся зі мною, друже, що після виступу клятих санкюлотів¹ ми вимушені жити на цій провінціальній планеті — великій буржуазній планеті. Покажи мені розкіш! Ще тут, у музеї, її можна знайти і цим доведено, що розкіш життя вимерла! Такий Музей — резервація, як для індіан і бізонів, резервація останніх залишків розкоші. В кіно ще можна побачити її відблиск, який ніколи не набридає споглядати. Покажи мені хоч одну справді вільну людину. Сьогодні кожен зобов'язаний опанувати якийсь фах. А що таке фах, друже? Це система примусових думок з припасованою системою примусових дій, — ось що таке фах. Те, що колись тримали на наших плантаціях рабів, як дітей біля домівки, нині затавровано: це було нелюдяно. А те, що люди заковують свої вільні думки в кайдани фаху? Таким, як я — місце в музеї, ми мусимо ставати черговими! Де ж узятися генію серед усіх тих голів? Що може дати такий скований мозок? Хіба що напідпитку з нього можна чекати проблеску. Куди поділися бучні бали, полювання з гончакми, іскристі бенкети? Вони знайшли притулок у фільмах!

Покажи мені жінку. І вони опановують фах і йдуть до виборчих урн, вони за це довго боролись, дозволяли себе затримувати поліцією. Але це та жінка, яка зважиться схрестити віяло з жезлом маршала, яка однією посмішкою вершить долю цілих народів? Тепер вони помічають олівцем обраного кандидата, а в більшості випадків голосують і за чоловіка, а з віялом не знають, як обходитись. Коштовності лежать тепер у сейфах. Раніше жоден гранд не убожив. Варто було лише королеві кивнути, як він знову відроджувався з банкрутства, мов фенікс. А тепер? Тепер він змушений стовбичити в музеї. Ось у якому світі ти живеш! Посоромся!

І, діткнувшись востаннє до мене золотим олівцем, він повернувся, зробив декілька елегантних па, відновив свою звичайну ходу з кута в кут, утяг голову в плечі, склав руки позаду, і я перестав для нього існувати.

Зростаюче почуття неповноцінності стало причиною того, що я поспішно покинув зал. Жодну картину не побачив. Я насправду засоромився, передовсім тому, що дозволив повестись із собою, як із шибеником, не перечачи нічому. Зрештою, я навіть і не знаю, як тут і перечити. Хто не хоче захити слави грубіяна, той у таких випадках безпорадний. Утеча — ось єдине, що залишається. Просто смішно, що пройда, який рік у рік б'є тут байдики, сміє викликати в мені, який постійно працює і має загально визнані заслуги, почуття неповноцінності. Вихід простий: вдавати, ніби вони твоя челядь, і не сприймати близько до серця їхні вчинки та балачки. Цікаво, чи хтось інший розгубився б, коли б я повівся з ним таким чином. Треба буде спробувати. Якщо напояду так пихато на наступного чергового й зневажливо висловлюсь про його животіння, то одне його заїкання стане бальзамом для мого ображеного самолюбства. Спочатку придивитись, що то за птиця. Нестарий у всякому випадку, він ні на що не звернув увагу, стояв нерухомо, втупивши погляд у далечінь, немов крізь стіну. Такий мені підійде, та коли я підійшов до нього, випалив: «Ти усвідомлюєш, друже, — я навмисне вжив слово «друже», — що ведеш тут просто нікчемне життя? — мені подумалося: «Все надарма. Марна трата часу, це якийсь страж моралі».

При першому ж слові черговий здригнувся, та за хвилину стямивсь і почав спокійно, без жодної образи: «Але ж, менеєре, невже ви гадаєте, що це єдине моє заняття? Якщо б це було так, то я не був би гідним бачити більше світла Божого, це мій сон, я сплю тут навстоячки і щойно о п'ятій для мене починається життя.

— Ви що — ніколи не спите в ліжку?

¹ Зневажлива кличка, якою на початку Французької революції аристократи називали бідноту Парижа.

— Я його навіть і не маю. Раніше, правда, мав, але скажу вам, що зв'язане з ним підіймання я ледве зносив. Саме вранці, коли ти за ніч наскрізь прогрітий, закутаний ковдрами, змушений просто так, ще й не відомо заради чого покинути все напризволяще, в мене стало пропадати бажання жити. Я звернувся до одного лікаря, і він прописав мені бром, а потім я пішов до більш досвідченого і той сказав: «Чоловіче, ти щоранку відчуваєш травму народження на світ. Я б радив тобі більше не лягати до ліжка, ось і вся терапія». Роками я дотримуюсь його поради, і мені це сподобалось, бо втомлена людина — щаслива людина, менеере.

— Ви вважаєте себе щасливою людиною?

— Я щаслива людина. Я завжди зморений і ніколи не читаю газет. Я завжди знаю, що мені робити, тиждень розпланований наперед, жодна хвилинка не гайнується, я тому і не знаю, що таке грошова скрута. Коли мені доводиться чекати на зелене світло перед світлофором, то в моєму житті настає пауза, мабуть, єдина, але мені вдається її заповнити так змістовно, що вона дає мені наснагу на цілий день. Контакти з іншими людьми я зумів налагодити таким чином, що не відчуваю себе нещасним. Менеере, я відчув себе вільним, насправді вільним, коли зрозумів, що здатен упоратись з кожною людиною трьома способами: боротьбою, боксом і фехтуванням. Покажати вам?

Кинувши крадькома погляд на всі двері, чи часом хтось не підглядає, він став перед великим полотном і прибрав пози уважного цінителя мистецтва.

— Спробуйте мене вбити,— сказав він.

— З якої речі?

— Уявіть собі, що я смертельний ваш ворог і що ви увійшли в зал, побачили мене і подумали: «Ось де він! Зараз я його вколошкаю!» А тепер спробуйте мене вбити.

Я не знав що й думати. Можливо цьому молодикові й справді хочеться на той світ, хто його знає! Лише собі уявити, що я вбиваю людину, яка нічим переді мною не завинила! Він ніби прочитав мої думки:

— Ну, бодай спробуйте мене просто звалити! — сказав він і вигнувсь так, що здавалось, ось-ось впаде. — Уявіть собі, що ми б'ємось і я в цю мить опинився в такій позі. Скористайтесь з нагоди і зваліть мене на підлогу. Ви вже перемогли, один штовхан — і я лежу!

Його поза справді була геть нестійкою. Я не зміг утримуватися від спокуси й накинутися на нього. Що сталося потім — не знаю, але в якусь частку секунди я опинився на паркеті і відчув на плечі його коліно.

— Це японська боротьба,— промовив він, допомагаючи мені підвестися і струшуючи порох з мого одягу.

— Коли ввечері повертаюсь додому, то спочатку вечеряю, фактично це мій сніданок, гарячий сніданок, як це прийнято в Англії, а потім даю до дванадцятої уроки самозахисту. Учні нападають на мене, а я відбиваюся боксерськими рукавицями, шпагою чи голими руками, і мені платять за це, сплачують данину переможцеві, як у давні часи. Кожна неперевершеність оманлива, за винятком цієї. У красі, чесноті, знанні чи мудрості неперевершеність сумнівна, проте коли я кину вас на підлогу, всі сумніви розвіються. Немає права сильнішого, є просто філософія сильнішого! І коли вже останні мої учні зачиняють по собі двері, настає друга частина ночі,— тоді на мене чекають стоси негативів, які я маю проявити при світлі червоної лампи. Я — компаньйон фотографа, він працює вдень, а я — вночі. Настає мертва тиша, я роздивляюся людей оком камери, й мене огортає таке почуття, ніби я забрався у цей ящик і підглядаю за ними через об'єктив. Просто смішно, але коли людина потрапляє на фотопапір, доступний будь-чому оку, вона виявляє свої слабкі сторони, думаючи, ніби її ніхто не бачить. Ви при нагоді зверніть увагу на те, що фотографія може розповісти про душу людини. І коли я, стомлений уроками, бачу, як усі ці фігури поволі проступають на папері і як з кожною новою дозою проявника я ними все більш захоплююсь — а тиша ночі огорнула мій будинок, а всі ті, кого зараз бачу, вже сплять і не підозрюють, що я за ними підглядаю — ось, менеере,— це для мене ща-

стя, справжнє щастя. Між четвертою і п'ятою закінчую. Тоді готую сніданок і разом з дружиною, яка о тій порі піднімається, знову розпочинаю день. Настає остання частина, і коли б її не було, я не був би цілком щасливим, бо отримував перемогу над людьми, підглядав за ними, але нічого для них не зробив. З пів на шосту до пів на десяту ми шиємо натільні сорочки і кальсони, ви, мабуть, бачили їх, такі фланелеві, в них почуваєшся немов у ліжку. Щойно тепер розпочинається справжня робота! Одним махом я витинаю з десятків викройок, дружина несамовито строчить на машинці, а що не продасть, те роздає, і таким чином ми вдягаємо цілі райони міста.

І після того я приходжу сюди, перевдягаюся в музейний однострій і спочиваю. Отож не говоріть, ніби я веду нікчемне життя, я просто сновиди, і всі відвідувачі для мене ніщо інше, як сновидіння, ви теж, менеєре.

Я зрозумів, що натомив його, побажав приємних сновидінь і пішов собі. Плече моє ще нило від болю.

Тепер я опинився в залі, де виставлено велике полотно Пінемана «Битва під Ватерлоо»,— така собі справжня панорама. Принаймні її матиму змогу розглянути, спокійно сидючи на лавці. Із затягнутої порохом димом перспективи, посеред лісу шабель, кашкетів і штандартів верхи проривався в самісінький центр переднього плану герцог Веллінгтонський, утворюючи вершину трикутника, основу якого склали принц Оранський ліворуч і полковник Омптеда — праворуч, обидва поранені; вже тут помітна пристрасть Пінемана до контрастів. Адже принцові Оранському зараз полегшає і без догляду камергерів, він лежить у затінку, наче мадам Рекам'є на нині відомому своєму дивані, гурт пожежників обступив його, наче принц щойно вистрибнув на брезент з третього поверху палаючого будинку. Зате полковник Омптеда вже своє відгуляв, його розхристана сорочка, зведені до небес очі і квола поза надто промовисто свідчать про те, що Пінеман цим намагався сказати. І чи зводиш свій погляд від принца Веллінгтонського повз принца Оранського на Омптеду, а потім знову на принца Веллінгтонського, чи, починаючи від Омптеди,— у зворотному порядку, в обох випадках не залишаєшся байдужим.

Але мою увагу привернув тутешній черговий. Це був високий чоловік військової виправки, здавалося, старість не торкнулась його. На його могутніх грудях тіснилась міжнародна колекція лицарських орденів. І обличчя його відповідало цій гордовитій поставі, густа щетина звисала над очима, під носом пишались величезні вусища. Розміреним кроком походжав він залом, інколи зупиняючись у кутку біля вікна, тоді витягав із кишені клаптик паперу і щось записував на ньому олівцем.

«Що б це означало?» — майнуло мені. Я вдав, ніби старанно розглядаю один із еполетів Омптеди, це було неподалік від чергового. І коли він знову заходився щось там писати, я зненацька обернувся до нього і спитав:

— Малюєте чи пишете вірші?

Він мовчки зміряв мене гострим оком, ніби рентгенівським променем просвітив мій скелет, а потім, очевидно, лишившись цим задоволений, показав мені свій клаптик паперу. Це був малюнок олівцем: баталія на ледь похилому полі з горбами тут і там, селянською хатою, групою дерев і посеред усього цього канонада, рукопашний бій, атакуючі ескадрони. Непогано намальовано, але без деталей, скоріше ескіз баталії. Та все ж такі це був не лише плід фантазії. Була тут і перспектива, то тут, то там художник удався й до дитячого прийому, як наприклад, у зображенні ескадрону. Намальовано було всього одного-єдиного коня, але з двадцятьма контурами поверх нього, як це буває, коли дивишся через призму.

— Зараз чверть на шосту,— промовив чоловік,— подивіться,— і при цьому показав на пагорбки зліва аркушика,— ось горби Ей-Сент, вони в наших руках, позаду ви бачите вежу Мон-Сен-Жан. Ми зайняли позицію на горищі ферми Декосте між Росом і Угомонею. Тут, на сході, ви бачите цей натовп, який злинув з Буа-де-Парі, це корпус Бюлова, дванадцять батальйонів і двадцять чотири гармати. Лобау вирушив їм назустріч, ви бачите їх наступ, вони вишикувались ланцюгом. І випадково ми дійшли до найскладнішої

проблеми дня. Як бути Наполеонові? Продовжувати атаку на центр англійців, що він і зробив, чи відігнати думку про можливість прориву фронту і перекинути на своє ліве крило кірасирів Келлермана і половину гусарів Піре, а разом зі своєю гвардією вирушити проти Бюлова? Я за останнє. Дві дивізії гвардійців я перекидаю до Плансенуа. Лобау може тепер наступати аж до самого краю правого крила, між вершниками Жакіно і фрішермонським лісом, і перш ніж Веллінгтон розпочне атаку й змусить Нея відступити, я завдаю поразки пруссам. Артилерія на позиціях, вогонь відкритий, на годину кинув у бій піхоту, а для завершення — кінноту. Шокуюча атака кінноти не завжди була кульмінацією бою, тепер, коли її вже немає, все інше втратило значення. Атомна бомба перетворила Європу на вітальню, в якій щохвилини може вибухнути люстра. Але тоді! Інколи люди залюбки базикають про потяг до самознищення, але тоді це було самознищення найвишого гатунку: шодуху, з тріумфом на вустах, мчатись назустріч загибелі, втратити людську подобу і перетворитись у снаряд і з захопленням вітати втрату людської подоби. Хто виживав, той знав, що життя подаровано йому вдруге, і ридав у своєму сідлі. Але хто сьогодні про це пам'ятає?

А тепер вкажу вам на помилку імператора. За всю свою військову кар'єру Наполеон не мав справи з англійцями. Тулон я тут до уваги не беру, бо це окрема розмова. Всю війну в Іспанії він провів з Парижа — через страх кинджала чи отрути, але певно одне: коли б він сам стояв перед воротами Торрес-Ведрас, то битва під Ватерлоо скінчилася б інакше! Він познайомився б тоді з англійським характером, з їхньою впертістю, яка робить їх стійкими в обороні, з флегматичністю, яка робить їх млявими у наступі. Тоді б він познайомився з нищівним вогнем їхньої піхоти, яка вишиковується у дві шеренги, а не в три, як у французів, що таки дає перевагу при відбитті кінноти, але перешкоджає при стрільбі. Тоді б Наполеон по-іншому розробив свій план і вчинив би так, як я зараз. Коли відвідаєте нас наступного тижня, я вже виграю битву.

— Ви завжди на боці Наполеона? — наважився я на безневинне запитання.

— Але ж чому? Ось погляньте! — Й він витяг з кишені цілий стос малюнків, серію схем, які відображали найрізноманітніші варіанти баталії. — Ось у цьому випадку я — Блюхер, але не атакую імператора з правого флангу при Сен-Дамбері, залишаючись на цьому боці річки Ласне, і я вирушаю проти Маросара. Можете впевнитися: дороги тут добрі. Тоді я повертаюсь через убермонський і шантелеський ліси назад і нападаю зненацька на його тили. Правда, з півгодинним запізненням, але ви бачите, яка паніка зчинилась серед гвардійців, коли перша картеч накриває з лісу їхні лави.

— І Веллінгтоном ви теж були?

Старий вояк виглянув у вікно.

— Тоді була битва під Компьєнем,— промовив він тихо,— а ту місцевість я не знаю. — Й раптом своєрідний поворот: — Так, менеєре, я знав краші часи, коли ще в підкорених містах цілував жінок, лоскочучи їх своїми вусами!

Коли розмова набирає такого характеру, я завжди ретируюся, навіть якщо б доводилось розмовляти з самим королем. Про певні речі просто не прийнято говорити. Тому я швидко кинув: до побачення! й упірнув до наступного залу, залишаючи наглядача наодинці з роздумами про битву під Ватерлоо.

Я вже був ситий усім тим по горло. Мені страшенно захотілося свіжого повітря, нічого вже я сьогодні так чи так не огляну. І, пробираючись залами до виходу, я побачив все-таки ще одного чергового, але з такою мудрою і блаженною усмішкою, що ледь не позадкував. Таку усмішку мав лише один мій знайомий, якого я випадково зустрів, коли він виходив з клініки психіатра після дворічного лікування.

— Напевне, одержали сьогодні якусь радісну звістку? — не стримався я. Усмішка його зробилась ще більш щирою, очі запалали пронизливим вогнем, що аж ніяк не гармонувало з його віком.

— Менеєре, справа не в радісній звістці, я завжди в такому гарному настрої, бо цілий день тут розкішно забавляюсь. На першому році я нудився у стінах цього музею, але в залі Рубенса навчився не нудитись і тепер щоранку з нетерпінням поспішаю на свій спостережний пункт.

— Ваш спостережний пункт?

— Так, тут знаходиться психологічний спостережний пункт. Прошу за мною!

Він підвів мене до італійського ландшафту Яна Бота, з видом на гори, ліси й долину річки, освітлені ніжним оранжевим сяйвом.

— Це схід сонця,— сказав я,— селянка зібралася зі своїм віслюком на базар.

— Ви весела людина з фантазією. Це полотно — тест на гумор. Песимісти завжди вбачають тут вечір. Таким чином, кожне полотно є тестом на якусь частину духовного життя. На цю думку навів мене сисунець, ви, можливо, знаєте його з картини Рубенса, той стариган у в'язниці, якого годує груддю дочка. Цей шок, бо це коштує насправді, сприймається відвідувачами по-різному, і ось ці потрясіння я спостерігаю і реєструю. Вдома я попрацював над цим і застосовую до інших картин, і тепер увесь музей став для мене полігоном для вивчення закутків будь-якої душі. Не знаю, чи знаєте ви тест Роршаха¹ — таке собі накопичення чорнильних плям. Порівняйте-но з нашим музеєм! Щодня я вдосконалюю свої методи й чіткіше бачу душі тих, хто тут проходить. І це в моєму віці! Чи це не фантастично!

— А своїми особливими методами ви дійшли якихось особливих висновків, до таких речей, які можна було б опублікувати?

— Аякже! Все опублікували, все без винятку, одну річ там, другу тут. Я відразу бачу, де що скоротили, де справа нечиста, а де вона влучила в точку. Вони, до того ж, ніколи не говорять правду, це теж зауважив.

— А... що ви можете сказати про мене?

— Ну, то мені треба спочатку знати, що ви оглядали.

— Ще нічого.

— О, то ви щойно прийшли?

— Ні, я був тут уже о десятій, але...

Я далі не продовжував, бо обличчя його набрало такого виразу, ніби він ставить комусь за шахівницею мат; він лише вигукнув: «І це ви вважаєте нормальним?»

Кров мені вдарила в обличчя, і я отямився щойно на свіжому повітрі.

ВЕЛИКА ПОДІЯ

Наша Земля кругла, й повсюдно на ній скаженіє Історія. Спалахують революції, хитаються трони, падають корони, вибухають бомби, здіймаються до небес крики, летиться кров.

Але я знаю одне містечко, яке залишилось таким, яким воно було в день свого заснування — Рейссен. Що я сказав? Рейссен залишився? Ні, Рейссен залишався таким, як був у день заснування, тобто його вже немає, як не було ще того першого дня. Нема більш нічого, навіть тебе, читачу, більше немає. Прочитай це оповідання й пересвідчись в цьому.

Отож, Рейссен. Широка смуга вересової пустки і торфовища захищали його від усіх світових переполохів — тут ніколи не вибухала бомба, ніколи чужий багнет не проникав у межі міста, ніколи тимчасові, а значить, марні заклики не турбували рейссенців. Правда, колись місто було оточене валом, але його розкидали ще до того, як розпочалася вісімдесятилітня війна¹.

¹ Герман Роршах — швейцарський психіатр. Автор тесту, який базується на тлумаченні чорнильних плям.

¹ Вісімдесятилітня війна (1568 — 1648), у якій Північні Нідерланди звільнилися з-під іспанського ярма.

«Вісімдесят років, це забагато для нас,— нібито сказав один з міських радників,— ми в ній не братимемо участі. Гайда, хлопці, геть з тими валами! Це ніяк не вплине на наш статус».

Статус міста вони мали, проте худобу, як і раніше, тримали в хатах, а біля дверей височіли купи гною, корови та свині блукали вуличками, на свій манір намошуючи бруківку, хоч згодом тут виникла й справжня фабрика. Містечкові з таким трибом життя не дано зіграти в житті визначну роль, так само як і людині, яка не бажає позбутися своєї місцевої говірки.

Проте для власних потреб Рейссен мав усе, Рейссен став майже автаркією. В місті була деревина та глина для будівництва, тут пряли й ткали, не бракло землі та пасовиськ, вистачало торфу. І лише раз на тридцять років доводилось їздити в сусідній Бентгейм по жорна.

Городяни Рейссена утворювали замкнений світ. На тих, чиї предки прибули з інших країв, віками тикали пальцем. І про рейссенців, які перебрались в інші місця, також пліткували не одне покоління. Річка Реххе справдна була судноплавною, проте ніхто з рейссенців ніколи цим не користувався, судноплавство перебувало виключно в руках мешканців Ентера. У війнах проти англійців, які точились на морі, рейссенці й поготів участі не брали.

За винятком Адама Лангенберха, хоч скільки-небудь відомі люди в Рейссені не проживали, та це й до кращого, бо вони завжди викликали безпорядки, небезпечні для розважливого трибу життя.

Духовне життя, засноване на віковичній і непохитній вірі, й економіка, яка базувалась на ще більш вічних і непохитних законах природи, допомогли Рейссену залишатись незмінним упродовж багатьох століть. Найбільш повно це виявляється в словах, якими рейссенці незмінно відповідають на запитання про те, як ідуть справи: «Та що вам сказати? То туди, то сюди». Це означає, що справи помаленьку рухаються.

Але чи так буде завжди? Чи не трапиться колись так, що вони підуть не туди, а тільки сюди або не сюди, а тільки туди?

В людині є щось від бумеранга. Відважно кидається вона в життя на запаморочливу висоту, але, досягнувши цієї висоти, завжди озирається назад, і одного дня бажання повернутися передужує бажання піднятися ще вище.

Так сталося й зі мною. Після багатолітнього кружляння в позахмарній далечині я повернувся до Рейссена моєї юности.

Той же шелест вересу, той же гомін сосон, те ж мирне порпання біля худоби та рослин, та ж спокійна рішучість буття — те, що я в дитинстві несвідомо сприймав за щастя, оточило мене зі всіх боків. Я знов опинився серед людей, готовий вести неквапливі й мудрі розмови, наука знов обмежувалась місцевим лікарем і місцевим учителем, а що стосується мистецтва, то я точно знав, де стоїть єдине в радіусі п'ятнадцяти миль піаніно.

У перукаря на вулиці Великій, чий рід знавав і кращі часи, висіли дві картини Сполера, а в Остергофі, тутешньому замку, зберігся прижиттєвий портрет принца Моріца. Вірші складались лише про святого Миколая або для реклами в щотижневій газеті.

Мені дали місце в магістраті, тепленьку місцину. Вона забезпечувала мені не тільки повагу рейссенців, а й невеликий прибуток. Але це не перешкодило мені поселитись на Великій вулиці в старому будинку з великими підвалами й великим горищем, з великим садком і великими липами. Бумеранг повернувся. Так, я знову ночував у мансарді, де спав хлопчиком під час довгих канікул, у кімнаті, розташованій вище від усіх будинків вулиці, навпроти церкви. Коли вмивався чи надягав штани, я завжди дивився поверх будинків на церкву, на вершини дерев і глибоке небо.

Юнаком я при цьому думав: ось там, далеко й високо лежать мисливські угіддя мого життя, хмари і зірки заміняють кругляки на бруківці; тепер же я дивився туди просто, аби потішити очі. Більшу частину дня

збував у розмовах біля паркану або хвіртки. Завжди можна побалакати про щось або когось. У незалежному місті не тільки є все що завгодно, але й відбувається все що завгодно. А обговорення недоліків ближнього теж є ознакою мудрости, головне — точно визначити, які вчинки скоїла та чи та людина і чому вона їх скоїла, бо це і є найприємніша сфера мудрости. Ну й, звичайно, з'являється нагода показати себе у вигідному світлі.

І у Рейссені були прихильники кожного гріха: й захланности, й заздрости, й плотолюбства.

Було потішно спостерігати, як пороки ростуть разом з людьми, як незначна вада колишнього шкільного товариша переростає у велику, мов дерево, і затінює всі інші риси характеру.

Я бачив пороки, які старанно приховували в собі батьки, але які розкривались у дітях. А інколи в розбещених батьків з'являлися совісні нащадки, тож якийсь подумав: «Чи не втілюється в дітях те, чого так бракує батькам?» Це, звісно, невірно, проте все-таки дивно, що в когось виникають нібито невірні думки.

Мене поважали всі, крім тих, кого я ненавидів, шанували навіть як мешканця великого будинку. Я співіснував із сімома тисячами людей і усвідомлював це, хотілося, щоб так і було до самого кінця: переді мною розливалось море затишку.

Поряд з будинком зі ступінчастим фронтоном, побудованим ще 1664 року (колись він був свідком чотириденної битви й викликав у мене в дитинстві романтичну побожність), мешкав учитель, такий собі місцевий Сваммердам¹, який досі ніби перебував у атмосфері сімнадцятого століття. Він вивчав усілякі створіння природи і роздумував над ними; в нього було щось на зразок музею: декілька кімнат він напакував своїми знахідками й про кожну з них писав самому Тейссе².

Була в нього й грубезна книга про всілякі рослини, корисні і шкідливі. Щодо шкідливих рослин, то мешканці Рейссена лише головами хитали. Навіщо розумній людині, міркували вони, бабратися бур'яном? Вирви його — й по всьому!

Наші садки межували один з одним, і частенько, пораючись між деревами, вчитель показував мені шойно знайдену незвичайну комаху або відкладені нею яйця. Я любив слухати його оповідання про тварин та рослини, тим більше що він часом цілком слушно вставляв сюди й відгуки про співгородян.

Одного вечора моє затишне читання обірвали пронизливі крики з боку вчительового дому. Наші будинки не стояли впритул, між ними лишався вузький прохід, який у Рейссені називали доріжкою. Крики не вщухали, тож я чимдуж побіг до сусіда. Він саме намагався привести до тями смертельно бліду знепритомнілу дружину, яка лежала в старовинному кріслі. Зауваживши мене, звів плечима: мовляв, нічого не второпаю. Лоб і скроні дружини вже були змочені водою, сусід розтирав її долоні. Я швиденько стяг із сусідки мешти, а потім роззувся сам, подумавши, що єдиний надійний засіб допомогти бідоласі — це мої духмяні парубоцькі шкарпетки. Адже треба було якомога скоріше дізнатись про причину її непритомности. Шкарпетки подіяли негайно. Сусідка розплющила перелякані очі й, уривчасто зітхаючи, видушила пошепки:

— Та-ка див-на тва-ри-на в спаль-ні!

Одного погляду було досить, щоб ми з учителем дійшли повної згоди. З одного боку — його дружина, яку необхідно підтримати, а з іншого боку — тварина, яку необхідно злапати, зберегти для музею. Вибір був не легкий і болючий. У кожному разі треба хоч що-небудь зробити. Й ось, тільки-но жінка остаточно стямилась, ми кинулися були до спальні, та біля самих дверей унишкли; зрештою таки зайшли. Ледь не крикнувши,

¹ Ян Сваммердам (1637 — 1680) — нідерландський зоолог.

² Якобус Пітер Тейссе (1865 — 1945) — нідерландський біолог, популяризатор природознавства.

мій сусід кивнув на ліжко. Там на подушці сиділа тварина, яка нагадувала кротовину. Було занадто темно, щоб розгледіти тварину як слід. Крил начебто не має, а ото що? Може, хвості? І скільки в неї лап? Та вже не менше чотирьох. Тіло валькувате чи видовжене? Цього нам з'ясувати не пощастило: тварина не рухалась. І як вона пересувається, теж було незрозуміло.

Спочатку ми мушили її схопити, а вже потім розглядати! Сусід кудись зник і так само тихенько з'явився з великим сачком. Обережний рух уперед, кидок, поворот — і тварина в пастці. Не переймаючись зім'ятими подушками, ми врочисто понесли свою безпорадну здобич вниз по сходах.

— Ось воно, ось воно! — вигукнув Гендрікс (так звали вчителя), очевидно намагаючись заспокоїти дружину, але пані Гендрікс знову заверещала й кинулась до садка.

— Нехай, — промовив Гендрікс, — свіже повітря піде їй на користь, якщо, звичайно, не звалиться на голову груша.

Минав вересень, за будинком Гендріксів росла висока розлога груша, а родинне життя Гендрікса не дуже вдалось. Він не міг вибачити дружині, що вона його любов до знань вважала схибністю. Її переляк Гендрікс розцінював як цілком заслужену кару.

Із свого музею він приніс порожній акваріум, куди ми пересадили спійману тварину, спрямувавши на неї лампу. Такої тварини ми зроду не бачили. Нагадувала вона середньовічний голландський військовий корабель. Замість кіля в неї були три лапи, розташовані посеред тіла, а бійницями служили отвори — штук по двадцять з кожного боку — із яких щомиті теж могло висунутися щось подібне до лап.

— Псевдопідії! Псевдоніжки! — вигукнув Гендрікс. — Зазвичай таке явище характерне для примітивних одноклітинних організмів.

Тварина справді дуже нагадувала корабель.

— Замість спинного хребта — грудний хребет! — знову вигукнув Гендрікс.

Ребра знизу загинались угору і виступали з вологої шкіри, причому там, де в звичайних тварин проходить спинний хребет, на кінцях ребер висіло щось на зразок оранжєвих ліхтариків, які час від часу розгойдувались. Череву було яскраво-червоне, вся решта — чорно-зелена, передня частина тіла поцяткована великими бородавками. Задня частина тварини — хвоста в неї не було — здавалася геть бридкою, нагадуючи раковину умивальника. Спереду, замість скульптурної фігурки, якою оздоблювали старовинні кораблі, була голова, подібна до кулі, голова-набалдашник. Паща була широка, верхня губа звисала вниз, як збігле із каструлі молоко.

Раптом тварина широко позіхнула і висунула язик. Язик являв собою трубку, круглу й рухливу, щось на зразок квіткового вінчика, який зрісся, розрахований для захвату і всмоктування їжі.

Та найдивовижнішими були очі, просто людські, але не за формою чи кольором, а за манерою дивитися. Це був погляд, здатний зробити висновки з побаченого. Від нього ставало моторошно. Чи не з розумною істотою ми зіткнулись?

На Гендрікса все це подіяло, очевидно, не так, як на мене, він був занадто схвильований дивовижною здобиччю.

— Це не хребетне... псевдопідії, незвичайний язик... тварина не відноситься до жодного із відомих рядів, це цілком новий вид, — вигукнув він. — Я негайно напишу Тейссе!

Однак ще до того, як він сів писати, ми стали очевидцями надзвичайного видовища: із одного з отворів висунулась псевдоніжка, яка тримала кульку. Поблизу цього отвору висунулась друга псевдоніжка, захопила кульку і знову втяглась усередину. Гендрікс пробурмотів: «Tractus digestivus»¹ і махнув рукою, але, здається, і сам себе не переконав.

Я слідкував, чи трапиться ще щось, а вчитель строчив листа до Тейссе.

¹ Травний тракт.

Тварина поводила себе спокійно, навіть покашляла, як людина. Якщо не рахувати того, що декілька разів обмацувала верхньою губою дно акваріума, вона довго лишалась нерухомою, поки, здається, цілком усвідомила, що діється. Тоді висунула свій язик, широко розтягнула його й затулила ним очі. Очевидно заснула.

Лист Гендрікса вийшов довгим, отож конверт виявився грубим.

— Ти не проведеш мене до поштової скриньки? — запитав Гендрікс, розшарівшись від внутрішнього вогню.

Було вже пізно. Ми разом крокували нічним Рейссеном. У тиші та глибокому спокої кроки лунали гучно й значливо, й кожен, хто ще не встиг заснути, очевидно, уважно прислуховувався до них, лежачи в ліжку.

Нічний настрій нас не торкнувся, ми все ще перебували під глибоким враженням від чудернацької тварини.

— Б'юсь об заклад, що Тейссе завтра ввечері прискочить сюди, — сказав Гендрікс, коли ми стояли біля пошти і він намагався просунути в темну щілину грубий конверт.

Але раптом схопив мене за руку...

Ми обоє сахнулись, аж дихання нам перехопило. Із щілини поштової скриньки, а це було прекрасно видно і вночі, повільно виповзла... та сама тварина або майже така сама...

Вона сиділа спокійно, нікуди не поспішаючи, затуливши доступ до поштової скриньки. Та ніхто вже й не намагався вкидати туди листа. І вчитель, і я поклякли, мов паралітики. Головним було питання: через нас вона тут розсілась чи ні?

— Я б не опускав цього листа до поштової скриньки.

Низький голос вивів нас із заціпеніння, до того ж я так і не збагнув, кому цей голос належить: мені чи тварині?

Я потяг Гендрікса додому.

— Ти що-небудь уторопав? — спитав він метрів через сто, намагаючись повернути собі холонокровність ученого. — Невже цих тварин так багато?

Я похитав головою, немов бажаючи сказати: «Не над тим голову сушиш, адже тут явно щось назріває».

На майдані Схілд настала моя черга схопити Гендрікса за руку: над нами висло небачене долі небесне тіло.

Хоч уві сні в уяві вам не раз і не двічі доводилося бачити світлові маси, які безладно кружляють, проте коли в дійсності звичайна зірка чи планета ледь відхиляється від своєї постійної орбіти, ви дратуетесь.

Це небесне тіло просто палало, збільшувалось і наближалось до нас. І нарешті, описавши дугу, повисло над площею. Відблиск його витанцьовував на наших обличчях, Рейссен став жовто-зеленим. Це був вогняний меч. Ми дивились один на одного з недовір'ям: чи не намагаєшся ти весь вечір крутити мене навколо пальця?

— Щось назріває, — сказав тепер і Гендрікс.

Ми разом увійшли до його будинку. Акваріум був порожній.

Прийшовши додому, я насамперед поставив собі під пахву термометр. Тридцять сім і три — отож я не марив. Ретельно оглянувши всі закапелки своєї кімнати, я виглянув у вікно, чи все на небі гаразд, а потім ліг і поринув у роздуми, в результаті яких зрештою міцно заснув. Спокій, якого набуваємо завдяки вірі в непохитність законів природи, ми сприймаємо як неодмінну передумову життя, і те, що нібито суперечить цим законам, лякає нас. Але весь наш спокій, уся віра ґрунтується виключно на досвіді тисяч років.

Уявімо собі, що існують сили, більш могутні, ніж закони природи, і здатні підкорити собі ці закони, наприклад, трансфізичні сили. Що важать тисячу років у житті таких могутніх сил? Одну мить. Коли, перервавши свою діяльність, вони переводять дух, минає тисяча років. І хіба не можна уявити, що ми досі жили в момент спокою, що науки наші виникли, так би мовити, в період мовчання? І що тепер цей період підійшов до

кінця? Скільки легенд складено про такі ось сили, тож хіба не зберігаються в глибині душ спогади про них? Так, наша віра в постійну плинність процесів спирається на ненадійну основу.

З твердим наміром нічому більше не дивуватись, навіть якби завтра сталися найневірогідніші події, я повернувся на другий бік і знову заснув.

Уранці все, що сталося напередодні, видалось мені нечітким сном. Та це тривало недовго. «Невже хлопчак так рано почали запускати повітряних зміїв?» — подумав я, ліниво потягуючись і дивлячись на обмежений віконною рамою чотирикутник неба. Такою була остання думка, яка своїм корінням сягала у минуле. Уві сні до мене знову повернулась наївна віра в закони природи. Це були не повітряні змії, не кажани, не птахи, не летючі риби, навіть не доісторичні птеродактилі чи археоптерикси. Істоти, які ширяли, пурхали і пікірували в небі, ніколи раніше не зустрічались на нашій планеті, вони немов появилися з інших світів.

Я підбіг до вікна і став навколішки. Тепер мав змогу побачити все. Кожна істота відрізнялась од усіх інших; класів чи видів у них, наче, не було. Літали вони на яскравих плівках, які світилися, на покривалах, килимах, навіть на шумовинні піни, яку самі створювали. Деякі прилітали здалеку й одразу знову зникали, немов летіли до якоїсь таємничої мети, інші, вибрикуючи, шастали туди і сюди, а часом завмирили нерухомо. Найбільше враження справило на мене колосальне літаюче око: немов би кинувши якір, воно раптом зупинилось над церквою і досить довго дивилось вниз, на наш Рейссен. А небавом підняло вітрило і зникло.

Деякі істоти, подібні до сніжинок, падали згори, і, так само вертикально піднімаючися, шезали, наче отримали достатню уяву про те, що діється на Землі. Одна з тих сніжинок спустилась недалеко від мансарди, на краю даху, перетворилась на рідину, стекла по ринві, внизу знову набула початкового вигляду й залишилась сидіти на вулиці, висунувши язик, який нагадував шкільну дошку з табличкою множення.

Все це відбувалось при яскравому сонячному світлі рано-вранці, о пів на восьму.

А внизу піді мною вулиця теж кишіла істотами; одні повзли, другі повільно текли вперед, а треті нерухомо сиділи на сходах, підвіконнях або просто біля стіни, моторошно впевнені в собі, як господарі.

А самі рейссенці? Я вперше звернув на них увагу. Вони поводили себе, ніби нічого не трапилось. Продавець городини Де Ланге зі своїм візочком якраз дзвонив біля моїх дверей, напроти, в Ефтенінка, Наатъє протирала шибки, ще через декілька будинків служниця пана Вінгердгофа шкрябала тротуар, і я бачив, як обережно вона обійшла зелену, подібну на kota, істоту. Значить, інші люди теж усе бачать?

Де ж вони черпали сили для буденних справ, так, неначе навкруги нічого й не змінилось? У власному страху? Страх тримав їх у шорах. Один зойк — і зчиниться метушня, вони це відчували й тому не хотіли нічого бачити, я був переконаний, ніхто й словом не перекинувся з сусідом із приводу побаченого. Буденне життя підтримувалося силою волі. Все це можна було прочитати, як мені видалось, на їхніх напружених обличчях.

Я швидко вдягся й побіг до Гендрікса. Ми з ним не були такими. На сходах і в кімнаті я нічого особливого не зауважив — видно, химерні істоти ще не проникали до людських помешкань.

Гендрікс уже побував у місті.

— У кварталі Бомкамп утворилась тріщина метрів п'ять уширшки й така глибока, що дна не видно. Щоб потрапити на вокзал, доводиться обходити вулицею Гаар, а потім обминати газовий завод. Віллем Вестрінк, директор отієї підозрілої фабрички, якому у справах треба було першим поїздом виїхати до Амстердама, провалився на повній швидкості разом з машиною і вже ніколи звідти не вибереться. Тепер там поставили дороговкази.

Гендрікс був блідий, його тіпало. Я поділився з ним результатами своїх учорашніх роздумів, але це не справило на нього жодного враження.

— Я почуваю себе пропащим,— сказав він,— як оте листя, що відірвалось од дерева.

Щоб якось його розрадити, я кивнув Гендріксові на істоту, чий язик скидався на шкільну дошку з табличкою множення: вона сиділа під вікном і щось підраховувала за допомогою свого язика, з якого на бруківку скрапали результати додавання й віднімання. Кабінет раритетів тепер повністю втратив свою цінність, куди йому до цих дивоглядів. Усвідомивши це, Гендрікс засумував.

Я вийшов на вулицю розглянутись. Повсюди бачив однакові обличчя — щелепи міцно стиснуті, погляд застиглий, немовби промовляв: ради Бога, ні слова! І повсюди оті дивні істоти. Під деякими вже утворились солідні купи лайна — ці явно весь час сиділи на одному місці. Я ні разу не бачив, щоб істоти перешкоджали людям, лише кількість їхня невинно зростала. Я навідався й до тріщини в кварталі Бомкамп, земля там справді репнула на великій відстані. Тільки-но я обережно нахилився, щоб зазирнути вниз, як звідти виповзла гігантська саламандра. На голові в неї, між двома широко-приятними голубими очима, пишалася гуля, але, приглянувшись, я збагнув, що це маленька модель «шевроле», точнісінько як та машина, що належала бідоласі Вестрінкові. А може, це був він сам, у своїй справжній подобі? Череву його повністю покривали нанизані на дроти монети, при кожному русі вони торкались землі, брязкотили й дзеленчали.

На відміну від інших рейссенців я й не думав братися до звичної роботи, моє вчорашнє рішення залишалось непохитним. Серед усіх знайомих я найменше зазнавав на собі впливу рутини, і мій страх тією чи іншою мірою зрівноважувався якоюсь диявольською радістю від того, що нарешті все йде не так, як хотів би добropорядний бургер. Звичайно, мене розібрала надзвичайна цікавість, і я вирішив вибратися за місто, щоб подивитись, чи не вкриті поля та луки тими дивними істотами. Якщо ні, виходить, усе розпочалось через людей.

Я хотів вийти з кварталу Ліхтенберхердейк, але на вулиці Гаар, найширшій магістралі Рейссена, де будиночки стоять від шосе так далеко, що перед ними утворюється ніби майдан, я вперше наразився на спротив. Розлігся свист, небо потемніло від пилюки, повітря сколихнулось — і раптом я опинивсь у вихорі звуків. Потім щось подібне до жмута швидко покотилося за пекарню. Я відскочив, і в ту ж мить воно шаснуло повз мене, лишаючи за собою стогін, стукіт і брязкіт. У спалаху блискавки я встиг розгледіти, що то був не жмут, а суміш барв і форм, маса вершників, злютованих шаленим клусом,— високих, могутніх вершників. Не надприродно високих, а цілком подібних до людей. Один вершник вимахував мечем, а другий крутив над головою великий предмет, який виявився терезами.

Копита не стукали по бруківці, вони її не торкались. Кінь під одним вершником був криваво-червоний.

Я заляк на місці, тоді підскутильгав до дерева й геть приголомшений притулювся до стовбура.

Я все зрозумів. Це були апокаліптичні вершники! Настав ранок Судного дня!

Сталося!

Отже, вони все-таки мали рацію, чоловіки в гостроверхих клобуках і крохмалених комірцях, з засохлими обличчями, чоловіки, які вже багато років провіщали цей день з монастирських келій. Це вже занадто. Такого я аж ніяк не сподівався. Але сумніву не було — весь небесний обшир прийшов у рух.

Настала моя черга жижками трясти, до чого я був абсолютно не готовий. З вищими силами природи, які завжди вважав реальними, я намагався не псувати взаємин, але на те, що проповідувала церква, не звертав жодної уваги. Більшість рейссенців опинилась раптом у набагато вигіднішому становищі, ніж я, не кажучи вже про тих, хто зустрів цей день

зі спокійною душею й високо піднятою головою, як, наприклад, Ганзбург, Квінтидікс, Янеке ван Янсгезе, котрі все своє життя присвятили підготовці до нього.

Нас ось-ось один по одному арештують і закликають до порядку. А що робитиму, коли настане моя черга? Чим я виправдаюсь, на що пошлюся? Мене напевне відправлять в обитель сліз і скреготу зубовного. О, як мені було соромно за свою пихатість, за надію, що мій здоровий глузд або здорове світовідчуття зуміють самі протистояти такій всеосяжній силі, якою є віра в Бога. Я вирішив повернутись додому і там чекати на свою долю.

Чутки про те, що діється, почали ширитися серед населення, люди впізнали безжалісних вершників. Балакали доти, поки звичний уклад життя було зруйновано остаточно.

Дивовижні істоти, які попервах були зовсім тихі й навіть дозволяли собакам обнюхувати себе, потрохи заворушилися, хоч особливої агресивності ще не виявляли. Деякі почали досить швидко обертатись навколо своєї осі, мов дзиги, раз у раз випускаючи догори струмені рідини, яка різко тхнула, інші наближались до будинків і зазирали у вікна. Чи то хотіли наполохати мешканців, які нишкли по хатах, чи то дивились, як поводять себе в цю годину різні люди.

Що ж, подивитись на це було варто. Якщо людина коли-небудь демонструвала свій справжній характер, то саме тепер. Гідно тримались ті, від яких ніхто цього не чекав. Ось, наприклад, Стутндерк, торговець гасом, який кричав, що не має чого боятись; в той час як солідні, шановані всіма громадяни гасали туди й сюди, шукаючи порятунку в чищенні свого одягу чи пожиранні ласощів. Стутндерк підхопив пораненого апокаліптичним мечем і відніс його до своєї крамниці. А сам я, куди поділась моя витримка? Стутндерк дивився на мене, і в його погляді відбивались погорда і співчуття. А старий згорблений Ян Фос, садівник, чий гачкуватий ніс видавався ще довшим через краплю, яка вічно висіла над ним? Ян Фос підійшов до мене, піднявши догори такий же гачкуватий палець:

— Ну, ось і сталося, менеере, адже ж нас довго попереджували. І вас — теж! — І зловтіха спалахнула в його прискалених оченятах.

У будинку Пее я побачив крізь вікно всю сім'ю, всі спокійно сиділи за столом і слухали мужній голос чесного каретника, який щось читав уго-лос. Я зупинивсь.

— «... І сонце стало похмурим як волосяниця, і місяць поробився як кров, і зірки небесні впали на землю...» Він читав Одкровення.

Далі на вулиці здійснювся справжній язичницький гвалт. Долітав він із будинку Зандконінга, прадід якого був волоцюгою-циганом, і тепер циганська кров займалася знищенням домашнього скарбу. З піснями і вигуками вся сім'я танцювала посеред посуду, який літав по всій хаті, й меблів, які падали на підлогу. Старий Зандконінг рубав сокирою ніжки величезної шафи й горланив:

— Геть потрошу свою шафу, геть потрошу свою шафу!

Невдовзі все майно перетворилось на велику купу черепків і дров. Піщаний король і піщана королева, піщані принци й піщані принцеси¹ взяли за руки і заходились в одноманітному, але збудливому ритмі скакати між уламків, раз у раз вигукуючи:

— Все барахло на друзки! Все барахло на тріски!

Час від часу хтось не витримував і сідав відпочивати: запорошеним жовтим обличчям текли сльози. Мені важко було визначити, з горя вони течуть чи від радості.

Те, що діялось тут, нікого не обходило, я був єдиним глядачем, і це лоскотало мої почуття.

Біля нотаріальної контори стояли три дідки у високих чорних картузах і розчаровано гомоніли. Хотіли терміново скласти заповіти, а нотаріус кудись зник. Інколи один із них натискав на кнопку дзвоника.

¹ Гра слів, яка ґрунтується на значенні прізвища — Зандконінг — «піщаний король».

Різник Меккелгорст стояв біля дверей своєї м'ясної крамнички й подавав мені таємничі знаки. Чи не хочу я отримати в подарунок половину яловичої туші? Він завжди з повагою ставився до мене й до мого батька, а я ще нічого від нього не отримав. Тиша висіла на поперецьці і мала непоганий вигляд. Я сказав: навіщо мені, самотньому, половина туші! Тоді він загорнув шмат вудженого м'яса та довгу ковбасу й гвалтом утиснув мені в руки.

— Ось, візьміть, менеєре, щоб було чим випхати собі шлунок. Це подарунок від Меккелгорста, — він марно намагавсь надати своїй масній червоній пиці виразу люб'язности. Доброта їй не пасувала, робила бридкою.

Поблизу майдану Східл я зустрів Бойссела, міського дурника, який понад десять років блукав вулицями в пошуках старого мотлоху: за хатою в нього виріс цілий смітник. Зараз він ганявся за великою жабою з одним вухом, із якого стирчала гіпсова трубка. Він не боявся надприродних істот, сприймаючи їх за породження власної фантазії.

Біля шинку на майдані виникла метушня навколо відра з ялівцівкою. У тісному провулку між вулицями Гоге Ступ і Кронейн стояла молода пара. В ці останні хвилини вони освідчувались у коханні — двоє, сповнених радісних, палких почуттів.

У будинку мого сусіда Ефтінка, власника найпопулярнішого рейсенського магазину, співали під орган псалми. Голова перестарілої бабусі, примітна через білий очіпок, хиталась у такт з мелодією. Але сам господар у співі участі не брав, він сидів за своєю конторкою, обкладений паперами, і щось швидко писав. Я знав, що саме. Він підраховував проміжний баланс, щоб виявити, чого встиг досягти на цьому світі. Примножуйте свої таланти! — ось що складало для нього основу віри.

Так кожен займався своєю справою і був захоплений цим настільки, що не звертав увагу на інших. Серед великої невпевнености, яка раптом охопила всіх, кожен з подвійною впертістю вхопився за головну лінію свого життя.

Поки я стояв посеред вулиці, роздумуючи над цим, небо заснувалось імлою. Куди не блимнеш — повсюди чорна імла. Ніби раптовий осадок.

Відразу перестали цвірінкати горобці і шпаки, шукаючи притулку в густому листі, ховаючи голівки й лапки під крилами. Я швидко вбіг до свого будинку.

В кімнатах на перший погляд нічого не змінилось, все видавалось у п'ятмі звичним, проте ніщо вже не було потрібним. Як у каюті океанського пароплава, який іде на дно, все втратило свою ціну.

Я поквапився нагору, до кімнати під дахом, щоб подивитись, — так, так, я хотів побачити, що діється, можливо, це і було моїм покликанням у житті — подивитись на все суше. З вікна я міг побачити половину Рейсена і великий квадрат неба. Я забув свої тривоги й страх — так цікаво було спостерігати. Імла огортала все місто, тяглась далі, висіла над Есом, над Фрізенбергом, здавалась всеосяжною. Сонце просвічувало крізь усю цю завісу і не скидалось на волосяницю, як сказано в Писанні; це сонячне світло лоскотало поверхню речей. Унизу фантастичні істоти почали збуджено скакати. Стало видно, що в декотрих із них світиться нижня частина, з кожним стрибком замість тіні за ними перемішувалась світла пляма. Імла над ними гула, і раптом чистісінькою нідерландською мовою, так гучно, наче сонце перетворилось на рупор, пролунали слова:

— Тремтять, грішники! Приготуйтеся, хто жив праведно!

То був сигнал до початку великих маневрів, бо, як тільки ці слова відлунали, праворуч, здається, над млином Росмана, в імлі відкрився широкий квадратний люк, і в ньому, як у топці грубки, я побачив інтенсивне чергування червоного, жовтого й блакитного вогню. З люка полетіли до землі язики полум'я, хоча ні, не язики полум'я, а троянди, окремі троянди, й гірлянди троянд, і пелюстки троянд. Усе це опускалося чимраз

нижче й нижче, утворюючи колону живого світла. На більш близькій відстані воно стало скорше подібним до пелюсток яблуневого й грушевого цвіту, і було їх у повітрі так багато, як буває над квітучим садком вітряного дня.

Проте і не пелюстки це виявились, а янголи, сонмища янголів у легких шатах, з ніжними вузькими крилами й темно-рудим волоссям. Вони опускались на Рейссен, лише коли-не-коли змахуючи крилами. Спостерігаючи за одним з них, я раптом виявив ближче до сходу другий люк, із якого теж щось витікало, але не сонячне світло, не пелюстки троянд, а щось наче кавова гуща. Нижче вона розпадалася на блискучі темні частки, які зрештою виявились сараною й гаспидами, скорпіонами, жуками й панцерованими химерами; вони стискали в лапах або мали у вигляді особливих наростів канати, мечі, драбини, товкачі, списи, гачки, велетенські ножі, алебарди, пилки. У міру збільшення їхньої кількості латочки неба, які залишались після янголів, темніли й опромінювались металічним блиском.

І ось вони опускаються, пролітають повз моє вікно. Я відступив у сутінки кімнати. Янголи приземлялись просто на вулицях і входили до будинків, дияволи опускались на дерева та дахи і проникали до будинків у тих місцях, де опинились: скидали вниз декілька черепичин, розбирали дах і тоді зезали в дірі.

Мені защеміло серце. Вони прийшли до нас, людей, і янголи, й гаспиди, я вже чую земний плач і неземний регіт. Щомиті можу чекати руйнування дахівки над своєю головою, все моє тіло перетворилось у блідий, тремтячий згусток плоті, я корчився, зіщулившись від страху.

І в цю мить... мене осяяла геніальна думка. Непросто назвати власну думку геніальною, проте я наважуюсь на це. Адже геніальною можна, напевне, назвати думку, яка несхожа на всі попередні думки і з якою пов'язані важливі непередбачувані наслідки. Саме такою була думка, яка мене осяяла.

Хіба не може у звичайній земній корі при винятково сильному стисненні утворитись алмаз, а в звичайному смертному при винятково сильному стисненні — геніальна думка? В можливості цього я переконався на власному досвіді.

У чому ж полягала геніальність думки?

Я раптом згадав, що десь на горищі має стояти скриня зі старими маскарадними костюмами моїх студентських років, у тому числі з машкарою чорта.

І все?

Так, усе! Така чудернацька простота і така нескінченність наслідків.

Я вилетів кулею зі спальні, кинувся до скринь і валіз, переставляючи і перекидуючи їх, поки знайшов потрібну мені скриню й почав порпатися в ній. Нарешті знайшов потрібний костюм. Так, він був цілий. Я схопив його, побіг до найтемнішого кутка горища і, скинувши людський одяг, напнув чортячий, а на голову натяг каптур з рогами.

Я встиг якраз учасно, слухове вікно відчинилось. Хоч і не зважився глянути, я, проте, не став ховатись, а вдав, нібито зайнятий пошуками людей на горищі. Чорт — а це був він — почав спускатись сходами вниз, не звертаючи на мене щонайменшої уваги. Глянувши йому вслід, я бачив його маківку з чуприною та рогами.

Він повинен був мене зауважити — я саме щось пробурмотів, — але, видно, подумав: тут вже один є, краще спуститись на нижчий поверх.

Цього мені було досить. Тепер я зрозумів: чорти не наділені абсолютним знанням, властивим їхньому зверхникові, вони всього-на-всього вивконавці, звичайнісінькі духи, тож їх можна обдурити.

Найкраще було б відсидітись у темряві, поки все закінчиться, принаймні якщо мій будинок не потерпить від тріщин чи землетрусу, від важких ударів чи вогню. Манатки, які тут назбирувались за довгі роки, я хут-

ко згріб докупи, створивши щось на зразок гірського пейзажу, де міг займатись пошуками скільки завгодно. В кошику зі старими забавками я знайшов декілька обпалених корків, тож помалював обличчя в чорний колір, сприйнявши це як вказівку згори, до мене повернувся відносний спокій, тепер я міг сподіватися на порятунок.

Внутрішнє тремтіння вгамувалось.

Чекаючи на подальші події, я сів на скриню, готовий при найменшій небезпеці знову схватись у купі дрантя. За пророцтвом, це мало тривати не більше одного дня.

Коли наближався, бувало, до ярмарку, до розтелесованого видовища вигуків, гомону, гармидеру, брязкоту і звуків катринки, тебе охоплював могутній, запальний ритм, переймало глибоке хвилювання, а бажання самому кинутись у ту круговерть ставало нездоланим.

Так було і тепер. Що голосніші й пронизливіші ставали звуки, то чіткіше я відчував, як цей галас дедалі щільніше обступає мій будинок, то важче було всидіти на скрині в кутку горища, осторонь від великої події.

Може, ризикнути і повернутись на свій спостережний пункт у мансарді?

Правда, зовнішність моя не змінилась до кінця: на ногах у мене залишилось людське взуття,— але хто в цьому пекельному казані зверне увагу на таку дрібничку? І я знову підступив до вікна.

Весь простір довкола, все небесне склепіння здавалось наповненим рівним, але сильним полум'ям, яке освітлювало кожную річ повністю, проникло до найпотаємніших закапелків,— повсюдно на землі пропала тінь, ніби сонце розтануло. І в кутках моєї кімнати, й на горищі, досі такому темному, було неземне світло, я розрізняв переплетіння бантин і крокв, яких раніше ні разу не бачив.

І на Хотстраат, і в сусідніх провулках, і на майдані Східл метушилися люди, а між ними тут і там сяяли янголи, мов острови святости, острови спасіння. Багато нещасних кидались до них у крайньому відчаї, хапались за їхнє одіння й крила, але, коли товкотнеча ставала занадто великою, янголи втрачали терпець і проганяли їх від себе помахами крил, а якщо це не допомагало, вони піднімались у повітря і опускалися знову трохи далі.

В неймовірній метушні втеч і догонь, хапання й опору я раптом побачив різника Меккелгорста. Він дивав навкарачках, ніби кабанисько, був голий, як свиняча туша, а в його жирній спині стирчало шість ножів, устромлених майже по саму колодочку, по три з кожного боку. За ним гнався загін чортів, які намагалися накинути на колодочки кільця, перетворивши різника на пересувний атракціон. Кров з нього, як це не дивно, не текла.

Із тіл інших втікачів також стирчали списи або пили, у декого майже повністю була здерта шкіра (багатьох я впізнав, але не буду називати прізвищ), проте крові я так само не бачив ніде.

Не бачив я також мертвих і знепритомнелих, хоча дехто від страху викидався з вікон, а інші у загальній метушні потрапляли під ноги розшалілого натовпу,— всюди зберігалось життя й товкотнеча.

Складаним ножиком, який мені зовсім недавно нагострив Гендрікс, я зробив надріз на долоні. Біль був звичайний, але кров не виступила, начебто я різав шматок гуми. Незважаючи на перевдягання, я, отож, не уникнув загальної долі. Ми стали безсмертними, нам даровано вічне життя.

Зрештою, для багатьох це було вже не життя, а нескінченні муки. Що там повзе у стічній канаві? Велетенська чорна змія. Гай-гай, та це ж Ян Вехерінк із Ректума, на кличку Цвях, перший скнара всієї округи. Змія вповзла в нього ззаду і до половини вилізла назовні з рота, тепер Ян Вехерінк мусив з нею плазувати в канаві, а при наближенні янголів з нею скручуватись у кільце і тертись об її лускату шкіру, бо змія при виді янголів починала звиватись, мов хробак, на якого наступили.

Ян Вехерінк не викликав у мене жалю, я знав, скільки він завдав людам зла своїм срібллюбством. Я був солідарний зі змією.

Ні, я не залишався осторонь останнього суду. Шаленство земних і небесних сил, буйне переплетіння барв і форм, божевільна радість спасеного й розпач покараного збуджували мене своїм шаленством, і, що більше я бачив тих, на кого наклали кару і тих хто вільно проходив у супроводі янголів, то більше моя невгамовність перетворювалась на ентузіазм, бо покарані були нікчемні людиці, до яких я відчував відразу, а люди, яких поважав, ані на волосинку не постраждали. Так, це була добра, справедлива справа, хоч би хто її провіщав.

Навіть і тут годі було всидіти; ніби підхоплений вихором, я погнав сходами вниз, вискочив на вулицю й, отямитись не встиг, як опинивсь у вирі подій.

Ніхто не чіпав мене, навіть не звертав на мене уваги, не штовхав, хіба що інколи в метушні, ніхто не слідкував за мною. Лише старезний сатана з бридкою цаповою борідкою і великою кількістю орденів глянув на мене дещо недовірливо. Щоб повністю розвіяти його сумніви, я хутко копнув ногою першого ліпшого грішника. Ним виявився менеер Гомбрінк, наклепник і старий буркотун, якого тепер вели на ланцюжку, прикріпленому до його язика. Про мене він також плескав усяку бридоту, коли ще був без ланцюжка на язика.

Мені це видалося вдалою витівкою, тож я вряди-годи роздавав стусани або ляпasi нещасним, котрі опинялися поруч, або обплывував їх, як, за моїми спостереженнями, робили чорти.

Біля тютюнової фабрики Спан'ера я побачив затоптаний ногами блискучий предмет — кинджал. Я вдав, наче щойно його впустив, і підняв із землі. Руків'я було перламутрове, а лезо з обох боків оздоблене вишуканим орнаментом — одне слово, не кинджал, а витвір мистецтва. Тепер я спокійно міг колоти або дряпати людей, геть чисто як неземна істота.

Разом з основним потоком я потрапив на наш центральний майдан Схід, оточений церквою, ратушею, готелями «Корона» та «Ширмочка» й кав'ярнею Кундерінка. З давніх-давен це місце було осередком усіх міських подій, ось і тепер остання подія завершувалась тут кульмінацією й розв'язкою.

Як каламутна рідина після довгого кип'ятіння в колбі розпадається на чистий продукт перегонки й осад (чистий продукт піднімається догори, каламуть темною інертною масою осідає на дно), так розділились і рейсенці. Посередині майдану розпочинались два шляхи. Один, що вів на південь, був широкою дорогою з міцного полотна, він піднімався догори спочатку над Елсенерстраат, потім усе вище й вище до хмар і зникав у синяві за величезними воротами. Другий шлях був тунелем, який вів на північ, під квартал Бомкамп, до наріжного будинку на Кронейнстраат, звідки тягло важким сопухом: у кінці тунелю за густою темрявою хиталися язики полум'я.

На сходах ратуші я неквапом став роздивлятися. Дорога на небо розгойдувалась під ногами праведних. Вона була перевантажена, помилювання отримали процентів шістдесят. Серед дітей пропащих не було, великими групами вони чимчикували нагору, голосно базікаючи, під охороною янголів, які стежили, щоб діти не підходили близько до краю, і які в деяких місцях утворили надійний пліт із крил.

Можна було сподіватись, що на цій грані між людьми, які на віки вічні розлучаються, почнуться несамовиті сцени, що дехто кинеється гарячково обійматись, а чортам і янголам доведеться їх рознімати. Та де там! І праведники, й грішники десь-то тішились. Винятком стали двоє підпилих: вони довго тиснули один одному руки й клялись у вічній дружбі, перш ніж кожний рушив своєю дорогою, один у супроводі двох янголів, другий — обійнявши за ший вертикально крокуючу гігантську гусінь.

Більшість людей я знав, інколи ледве стримувався, щоб уголос не побажати їм щастя. Багато хто ніяк не міг повірити, що сподобився вічного

блаженства, вони ніколи не думали, що все буде так добре. Кілька збуджених юнаків і дівчат кинулись були до неба танцювальним кроком, тож янголам довелось угамувати їхній запал. Бабусі впали в тихе блаженство, декотрі на ходу плели панчохи. Жодній релігії нібито не було виявлено перевагу, тут були представлені всі віросповідання, в тому числі і юдеї, я зауважив навіть одного з китайців, які торгували в Рейссені арахісом: бадьоро крокуючи зі своїм лотком, він безперестанку розхвалював свій товар (знаходились і покупці); через своє китайське виховання він не розумів суть подій.

Тими, на кого наклали кару, я не дуже переймався, не відчував до них симпатій і не вважав їхнє покарання несправедливим. Серед них були і такі, яких розкусив лише я один, а вся решта ставилась до них із повагою, як до порядних людей. Побачивши, як їх ведуть на північ, я порадувався своїй проникливості.

Ван Тарсенберхе також належав до них. Ще два дні тому він з великим задоволенням сповістив мені, що зрештою вирахував своїх предків у дванадцятому коліні. Його родовід був тепер повний аж до 1560 року. Ван крокував з величезним кільцем у носі, ніби негр з африканської глибинки.

Багатьох привели сюди із сусідніх населених пунктів, бо в Рейссені був осередок для всієї округи. Селянин із Зуна йшов у тунель з кашкетом на голові, який палав і служив орієнтиром для цілого натовпу селян з Ноттера.

І я подумав, що побачене мною діється не лише в Рейссені, але й в Девентері, в Парижі, в Китаї і в Австралії. Яка організація! Які кадри! Володіння раю й пекла були не якимись там приміщеннями, не залами, як мені видавалось раніше, а велетенськими просторами, в яких могли розташуватись цілі континенти.

Люди, які піднімались, часто трималися за руки або обіймали одне одного, обмінювались поглядами, сповненими любови та взаємопорозуміння, ті, які спускались вниз, поодинці, ніхто з них не шукав в іншого підтримки у своїх стражданнях — і в цьому полягала суттєва різниця.

Вони належали до двох автономних систем, які не мали між собою нічого спільного, репрезентовані янголами й чортами. Ані разу ці системи не обмінювались ні словом, ні рухом, і мені видалось дивним, що обидві вони виконують волю одного Вседержителя.

Але стривайте, що там таке? Сховавшись у великому натовпі дітей, хтось намагався хитрістю дістатися до хисткої дороги на небо. Я одразу впізнав його. Це був член рейссенського муніципалітету, людина, яка через надмірну пихатість роками підривала своїми інтригами співробітництво і взаємну довіру, мало того, і при цьому по черзі шукала спасіння душі у всіх церквах Рейссена. Я його ненавидів.

З диявольським реготом зіскочив я зі сходів, розштовхав дітей і, розмахуючи кинджалом перед його пацючим писком в окулярах, витягнув із натовпу. Він тремтів, мов осиковий листок, і без опору дозволив підвести себе до підземного тунелю. Щоб більше не намагавсь уникнути своєї долі, я супроводжував його деякий час в тунелі, а згодом передав двом монстрам, пояснивши їм на мигах, що вони повинні його міцно обхопити своїми мацаками. Вони так і зробили.

Я опинився досить близько від пекельного вогню, повітря тут було розпечене, і, на свій жах, я зрозумів, що дихати в пеклі неможливо. Тут не було ні ковтка свіжого повітря.

Я поквалпився до виходу і з усвідомленням виконаного обов'язку знову опустився на сходи міської ратуші, щоб перепочити. І замислився.

Чи можна встановити між людьми чітку межу, у відповідності до якої одні потрапляють до раю, а інші — до пекла? Хіба не бувають сумнівні випадки? Адже я сприймаю людство як однорідну масу, ясна річ, з двома крайніми, проте не протилежними полюсами. Повинні ж бути і сумнівні випадки, коли досить незначної краплини, щоб одна з шальок терезів пе-

реважила. І хіба не можу я, перебравшись, рішуче й плідно втрутитися, до-
бавити туди чи сюди цю краплину? Безсумнівно, могу!

Тремтячи від збудження, я зробив останній висновок із своєї геніаль-
ної думки: прийняти безпосередню участь у Судному дні. На власний роз-
суд в одному випадку помилувати, а в другому — покарати, самому зай-
няти місце в верховному судилищі, хоча б на кінчику крайнього крісла.

І раптом мене по спині пройняв холод. Боже милостивий, яке зухваль-
ство! Це ж буде перевищенням усіх даних людині повноважень, якщо ме-
не викриють, я напевне зазнаю найважчої кари. Невже не досить того, що
я своїм костюмом чорта вношу розлад у день Страшного суду!

Проте з іншого боку: ризик, зухвалість... У кожної людини виникають
колись думки, які неспроможна відігнати від себе, які захоплюють її, бо
народжуються в самій глибині ества. Такою була й ця думка.

Проминаючи галасливу метушню, мій погляд впав на квадратну де-
рев'яну дзвіницю, могутні каштани, фасад старовинного готелю, речі, так
добре мені знайомі, як я сам собі; здавалось, вони думали: поки ти
пам'ятаєш про нас, ми пам'ятаємо про тебе. Я відчув потік симпатії, яким
обдали мене всі ці речі, і в моїй пам'яті ожили захоплення юности: речі
підтримували мене. Бог був моїм старшим братом, товаришем, ніщо мені
не загрозувало.

Так, я повинен взяти участь, я візьму участь. Але де розпочати? З чого
розпочати? Чи маю я на оці якийсь варіант?.. О, звичайно! Вона! Як я міг
не згадати про неї в такий день!

Я був парубок, але не завжди серце моє билося вхолосту.

Її чоловік служив на залізниці й аж надто охоче прирік свою дружину
на роль домашньої служниці. Ми зустрічались з нею раз на тиждень, нам
обом потрібні були ці побачення, й ніхто про них не здогадувався. Тільки
струшуючи з себе буденні клопоти, вона переживала миті справжньої
краси.

Люди не старіють, кожний новий відтинок життя накладається на по-
передній, але попередній не зникає до кінця, і, якщо обставини цього ви-
магають, людина здатна бути такою, якою була раніше. Зі мною вона бу-
ла багато молодшою, ніж зі своїм чоловіком.

Проте вона жила в гріху, і я цьому був причиною, а коли так, то я му-
сив рятувати її.

Торуючи собі шлях через натовп, я з жахом зауважив, що до мого че-
ревика, який зрештою міг привернути до себе увагу, прилипла медуза. Я
саме проминав ворота клуні, такі великі, що до них вільно в'їжджав кінь
з возом; раптом розлютившись, я кинув медузу у ворота, і вона в ту ж мить
перетворилась на велику світну афішу. А я пішов далі, хоча страшенно пе-
релякався.

На найближчій вулиці я побачив Скоапн'янівлма. Його супроводжува-
ла істота, геть чисто вкрита лускою та бородами — із-під кожної лусочки
стирчала борода. Очі в тієї істоти були дивні. Якийсь час я йшов поруч і
чув, як Скоапн'янівлм читає чудовиськові проповідь.

Одного разу, коли він копав торф на Маркелозькому торф'янику, про-
сто біля нього вдарила блискавка, ось із цього дня він і почав свої безпо-
середні проповіді і напучування. Скрізь йому ввижались гріхи та непова-
га до Бога. Життя своїх домашніх він перетворив на пекло.

— Є тільки одна-єдина любов,— почув я його слова, суміш рейссенсь-
кого діалекту з канцелярщиною. Палець Скоапн'янівлма був скерований
у бік чудовиська, яке вело його на шнурку. — Це любов Бога, який обе-
рігає нас во віки віків. Завоювати цю любов — ось наше завдання!

Потвора відреагувала на його слова дивним рухом, ніби жувала всі свої
бороди разом.

Мені важко було кидати цю незрівнянну пару, але я мусив якнайшвид-
ше добратись до заповітного будиночка.

Ось і люба для ока світло-рожева черепиця, вікна, боязко прикриті аку-

ратними фіранками. Тут ще нічого не трапилось, дах не займаний, двері зачинені. З надією і острахом відчинив я хвіртку, проскочив за будинок і зайшов з чорного ходу до кухні. Нікого. Я оглянув усі кімнати. Нікого. Вкрай засмучений, я опустився на крісло. Це був удар, перший удар за весь день.

А як же той могутній порив, що володів мною, поки я сидів на сходах ратуші? Невже він був дрібничкою, так, для розваги? Досі інтуїція мене ніколи не обманювала.

Правда, була ще шафа для одягу, у задній стінці якої існували дверцята, які вели до комірчини під сходами. В цій комірчині я одного разу нишкнув цілу ніч, коли залізничник несподівано повернувся. І вона могла там сховатись.

Так воно й було. Відчиняючи дверцята, я побачив у самому куточку комірчини маленький, безформний клубочок страху, в ньому жили лише очі, й вони напружено стежили за мною. Через гріховний зв'язок зі мною-людиною вона з жахом дивилась на мене-чорта.

Я втішався цим поглядом, цим дожданням мого щонайменшого поруху: викликаючи в когось жах, відчуваєш повноту своєї влади над ним. Уперше в житті я насолоджувався владою.

Але жалість до неї незабаром так зросла, що я надав своєму обличчю якомога заспокійливішого виразу й відкинув маску. Леле, ефект був зовсім не той, якого я сподівався.

— Так ти чорт,— сказала вона, ніби струшуючи з себе глибокий сон. — Я мала б здогадатися про це з твоїх промов, які не схожі на промови людей. Виходить, я кохалася з чортом. Значить — я відьма!

Й страх переді мною змінився в неї страхом перед самою собою.

Мені було нелегко її заспокоїти, я докладно розповів їй, як розгортались події, як усе розпочиналось і що діється в Рейссені зараз. Слухаючи моє оповідання, вона поступово стямилась, а довідавшись про мою військову хитрість, навіть розсміялась і поцілувала мене. Коли ж я виклав свій план її порятунку, до неї остаточно повернулась бадьорість духу.

Але від думки про те, що це наше останнє побачення, ми знову засумували, потім викинули з шафи на підлогу весь одяг і подарували собі ту найбільшу розкіш, яку здатні дарувати одне одному чоловік і жінка.

Довго втішатись ми не могли, треба було діяти. Найкраще не мудрити; я не бачив можливості непомітно підняти її на хитку стежку цнотливості, а прилаштувати до колони спасенних було б надто ризиковано. Ні, я проведу її вулицями як покарану рукою Всевишнього до того місця, де починається підйом, там я швиденько повернуся до неї спиною, а вона, ніби виконуючи найзвичнішу справу на світі, піде вгору, прикидаючись, начебто з носа в неї тече кров.

Так ми і зробили. Вона розпустила коси, я захопив їх у кулак, зробивши вигляд, ніби тягну її за собою, і, розігруючи цю німу сценку (вона — сумно схиливши голову, я — самовдоволений, тріумфуючий), ми вийшли з дому.

На вулицях стало значно тихіше, не тільки тому, що багато рейссенців уже покинули місто, але й тому, що кількість потвор значно зменшилась. Чудернацьких тварин, яких зранку було ще так багато, майже не залишилось. Цілком можливо, що Страшний суд було призначено не на один цей день по всій Землі і що ми тут зустрілися з мандрівним воїнством.

До мети ми дійшли швидко, майже непоміченими. Інколи я пестив її, помітивши, що потвори мучать жінок інтимними дотиками своїх брудних тіл.

Одного разу ми добре перелякались. Було це на Сміттененде, де дорога йшла вгору. Двоє чортів, вирішивши, що моя «бранка» надто пручається, надумалися мені допомогти. Рухом, який означав «Облиште, я і без вас дам собі раду», я остудив їхній порив. При цьому на лобі в мене виступив холодний піт.

На майдані Східл було, як і раніше, людно, ніби перед закриттям ярмарку, коли народ юрмиться біля найцікавіших атракціонів.

Я довів її до того місця, де з бруківки починалася дорога до раю, непомітно розтиснув кулак, моя рука сковзнула вниз по її волоссі, я відвернувся і зник у натовпі.

Коли знову підвів голову, щоб глянути на неї, вона вже встигла піднятися досить високо. Без перешкод ішла вона, летіла вгору, тільки раз озирнулася, й ці півсекунди обличчя жінки виражало всю повноту її кохання та вдячності. Я дивився їй услід, аж поки міг розрізнити серед інших.

Операція вдалась. З почуттям глибокого задоволення я знову розсівся на сходах міської ратуші, змучений душею й тілом. Не мав більше жодних бажань, був задоволений зробленим, задоволений сам собою і деякий час насолоджувався самоповагою і прихильним шелестом високих каштанів.

Проте я відразу забув про це, коли зрозумів, що день Страшного суду наближається до кінця. Потік рейссенців рідшав, супровід янголів і чортів — теж. Пора було знову подумати про власну безпеку, нерозумно стовбичити отак на очах в усіх. Зрозуміло, якийсь чорт повинен залишитись останнім, але цього я волів би не афішувати. Я ще трохи почекав, але, коли зауважив, що ворота до пекла ось-ось зачиняться, а декілька янголів згортали в польоті полотняну дорогу на небо, я подумав, що пора втікати. Непомітно шаснув у вузький провулок між міською школою і старим будинком Де Плессе, вийшов на майданчик для забав і сховався в одній із кабін убіральної для школярів. І зачинив двері на гачок. Тут мене не знайдуть.

Все тихше й тихше ставало на Землі — поодинокі вигуки, шелест крил у повітрі.

Оскільки небезпека ніби минула, я вперше почав усвідомлювати, в якому становищі опинивсь. І чого зрештою добився своїми хитрощами! Виходить, я залишусь сам на безлюдній Землі, як збунтований моряк, покинутий на ненаселеному острові з невеликим запасом харчів. Я став безсмертним, я можу вважати Землю власним помешканням, ковчегом, на якому віками буду борознити всесвіт. Але чи уціліє Земля? Чи не загине вона скоро, можливо, в цю ж мить, чи не розчиниться, чи не випарується? І що тоді буде зі мною? Літатиму в безповітряному просторі автономним небесним тілом, людиною-метеоритом? Ширятиму невагомим, немов у ванні? Але вічно самотній — ні тварин, ні предметів поруч. Хіба не краше потрапити до пекла, де хоча б існує товариство, колективне страждання?

Дихати у вбіральної ставало з кожною хвилиною важче, і я вийшов на свіже повітря.

Горобці скакали по вулиці, тваринний світ аніскільки не постраждав. Ніяких надприродних явищ, звичайне вечірне небо. Ні щонайменших ознак катаклізму.

Отже, все знову готове для нового зародження життя, для нового людського роду, у крайньому випадку для нового роду приматів, щоб розвиток повторився? Мене часто дивувало, чому саме ми, люди, є носіями культури, чому не комахи, які через свої невеликі розміри повинні значно сильніше від нас відгукуватись на потреби цього світу.

А мені судилося блукати посеред цього нового життя пережитком незнаного минулого? Вічним Жидом? Або агностиком, яким я був досі? Ні, агностиком я більше не був. Скажімо — християнином. Вічним Християнином?

З такими думками я плентав уздовж вулиці Хротестраат. Такої знайомої, але тепер такої чужої. Ось і мій будинок. Мій будинок? Усі будинки тепер мої. Я можу увійти в будь-який з них і облазити його знизу догори, можу навіть поїхати велосипедом до будь-якої європейської столиці і прочитати в урядових канцеляріях найсекретніші справи та документи. Але для кого? Навіщо? Викриття тепер безглузді, кожному вже винесено вирок.

Все на світі стало моїм — Рейксмузеум, Лувр, Нормандія, діамантові копальні Південної Африки, єгипетські піраміди. Я став королем, імпера-

тором, володарем світу. Ніколи ще володіння земними речами не видавались мені такими ілюзорними, як тепер, коли я володів усім.

Що маю, власне кажучи, тепер робити? Їсти й спати мені вже не треба. До чогось прагнути? Все і так до моїх послуг. Насолоджуватись книжками, природою? Постійно нагромаджувати втіху, ніколи не маючи можливості поділитися нею з іншими,— хіба можна назвати це втіхою?

Смуток, який мене огорнув, потрохи розсіявся від думки, яка обіцяла хоч будь-яке заняття. В народному парку був волъер з красивими птахами, золотими фазанами, цесарками. Їх треба було нагодувати і випустити на волю. В найближчі дні намічалось широке поле діяльності, випустити з кліток щигликів та канарок, спочатку в Рейссені, потім в Ентері, Вірдені, Голтені.

Але зробити цього я не встиг.

Дорогою до Народного парку, в кінці вулиці Ганегард я раптом зі здивуванням почув жалібний стогін. Обережно підійшов ближче й побачив трьох янголів. Вони, очевидно зовсім знесилені, сиділи на селянському возі, ще двоє виходили з будинку, де, мабуть, щось шукали.

— І тут не знайшли? — запитав один з воза. Сумний жест був йому за відповідь. Я подумав, що вони систематично обстежують усі будинки, і вирішив спокійно йти своїм шляхом, від янголів я не чекав жодних неприємностей.

Зауваживши мене, вони почали пожвавлено радитись. Окремі голосні вигуки мені вдалось розібрати:

— Не роби цього!

— Ти не посмієш!

— А я все-таки спробую!

Найстарший із янголів раптом відділився від групи, підійшов до мене і ввічливо промовив:

— Дозвольте запитати, чи не спіткали ви тут випадково когось із людей?

— Ні, здається, людей тут не лишилось, я не зустрів жодної душі.

Мої слова, очевидно, довели янголів до розпачу, двоє благально підняли до неба обличчя, решта сиділа мовчки, занепалі духом, плечі їхні здригались, що було видно по тріпотінню великих білих крил.

Розпач цих прекрасних істот мене глибоко зворушив. Вони, очевидно, зазнали серйозних прикрощів, якщо мусили звернутися до мене: такого я ні разу не бачив за цілий Судний день.

Я підійшов до янголів і запитав найлюб'язнішим тоном:

— Можливо, я зумію вам допомогти? Ви когось шукаєте?

Найстарший вигукнув, стримуючи сльози:

— Ми маємо особливе завдання — ми шукаємо Белькампо!

Про такий фінал я не смів і подумати. З радісним вигуком «Так ось він!» я скинув маску і в ту ж мить опинився в оточенні п'яťох радісних янголів.

Під світлу мелодію п'ятиголосного хоралу мене підхопили ніжні чисті руки, і розмірені помаху крил понесли в небеса.

